

Utredningen inom Utrikesdepartementet om depositioner vid svenska utlandsmyndigheter vid tiden för den nazistiska följelsen och andra världskriget

Rubriker	Sid
I. Sammanfattning av utredningens resultat	3
II. Uppdraget	8
III. Arbetets uppläggning	10
IV. Depositionsinstruktionen	16
V. Genomgång beträffande enskilda länder	
- Tyskland	19
- Österrike	32
- Tjeckoslovakien	37
- Polen	41
- Ungern	44
- Rumänien	76
- Jugoslavien	79
- Bulgarien	83
- Grekland	83

- Nederländerna, Belgien, Luxemburg	84
- Frankrike	85
- Italien	93
- Spanien och Portugal	94
- Schweiz	95
- Danmark	96
- Norge	97
- De baltiska staterna	98
VI. Hur hantera bevarade depositioner utan kända ägare?	103

I. Sammanfattning av utredningens resultat

Uppdraget till utredningen har väsentligen varit att i anslutning till slutbetänkandet "Sverige och judarnas tillgångar" (SOU 1999:20) undersöka om egendom som tillhört judar som omkommit i Förintelsen deponerats på svenska utlandsmyndigheter och aldrig avhämtats.

De depositioner som gjordes vid de svenska utlandsmyndigheterna i Europa under åren före och under andra världskriget och beskickningarnas praxis kom på olika sätt att reflektera de politiska och sedan militära skeendena. Före världskrigets utbrott och med detta raden av skyddsmaktsuppdrag för andra stater var endast depositioner av svenska medborgare, *A-depositioner*, aktuella. Dessa var relativt fåtaliga, sannolikt delvis beroende på att gällande instruktion följdes, vilken innebar att deponenter, med undantag för sjömän, i första hand skulle hänvisas till banker eller andra företag som kunde stå till tjänst. Instruktionen medgav emellertid undantag i orostider. Detta möjliggjorde en generösare praxis från slutet av 1930-talet och under världskriget. Depositionerna synes ha gjorts med både skydds- och rent praktiska motiv. Vad gäller de senare gjorde exempelvis valutabestämmelserna att besökande svenska affärsmän fick deponera penningbelopp vid legationen i Berlin för att ha till hands vid nästa Berlin-besök. Utlandssvenskarnas förening deponerade medel där för hjälpbehövande svenskar. Andra exempel kunde ges.

I och med Sveriges skyddsmaktsuppdrag för olika stater från krigsutbrottet tillkom *B-depositionerna*, dvs. depositioner av medborgare i stater för vilka Sverige var skyddsmakt. Senare kom på vissa håll depositioner av utländska medborgare att tas emot också när inget skyddsmaktsuppdrag förelåg, uppenbarligen under realiteternas tryck och av rent mänskliga hänsyn. I Riga omhändertog sålunda den svenske ministern

på personlig basis depositioner av balter före deras häktning och bortförande till Sovjetunionen sommaren 1940. Depositioner av ungerska medborgare av skilda kategorier - exempelvis judar, som fruktade tyskar och pilkorsare, och aristokrater m.fl., som ville skydda egendom för den annalkande Röda armén - förekom i Budapest under år 1944.

Depositionsärenden vid de svenska utlandsmyndigheterna avseende personer som var utsatta för eller löpte risk för nazistisk förföljelse – i praktiken i huvudsak judar – kan med ledning av föreliggande arkivmaterial med säkerhet konstateras i Tyskland, Österrike, Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien, Jugoslavien, Frankrike, Italien, Schweiz och Danmark. Därtill förekom depositionsärenden av med ledning av tillgängligt material svårbestämbar relevans för utredningen.

Antalet depositioner på de av utredningen granskade beskickningarna synes ha varierat från ett fåtal eller inga alls till ett hundratal i Paris, cirka 150 i Budapest och kanske ett par hundra i Berlin. Av utredningen identifierade bekräftade eller sannolika depositioner med judiskt ursprung är relativt få. Beträffande Berlin rör det sig om endast 15-20 stycken och beträffande Budapest ett tiotal. Antalen där kan dock ha varit större. Utredningen har sålunda inte kunnat undersöka vare sig B-avdelningens i Berlin arkiv före november 1943 eller B-arkivet i Budapest, då detta material förstördes under kriget. Antalet av utredningen på andra håll identifierade depositionsärenden med bekräftad eller sannolik judisk anknytning är beträffande Tjeckoslovakien 4, Österrike 2, Rumänien 2, Jugoslavien 1, Frankrike 7, Italien 1, Schweiz 1, Danmark 2 och de baltiska staterna 2. Flertalet identifierade judiska deponenter var utländska medborgare. En del av de utländska deponenterna uppgav sig deponera för svenska medborgares räkning.

Depositionerna utgjordes i allmänhet av pengar, värdehandlingar som exempelvis bankböcker, aktier och obligationer, personliga dokument såsom testamenten och värdesaker såsom smycken, guld- och silverföremål och tavlor. Det kunde emellertid också vara fråga om enklare föremål av ringa eller intet materiellt värde. (De möbeldepositioner eller "lån" av inventarier som vid olika tidpunkter under efterkrigstiden kunnat konstateras på beskickningarna i Budapest, Bukarest, Belgrad och Sofia och på konsulatet i Gdansk har i intet fall kunnat härledas till tiden för den nazistiska förföljelsen. De tycks i stället i allmänhet ha härrört från under kommunisttiden utsatta kategorier av deponenter eller "utlånare". Arkivmaterialet vittnar bl.a. om Budapest-beskickningens omfattande arbete i början av 1960-talet för att bringa reda bland de omfattande depositioner som hade gjorts där av förföljda eller deporterade ungerska medborgare under slutet av 1940-talet och under 1950-talet.)

Flertalet av depositionerna under nazieran kunde återlämnas när ägarna anmälde sig efter kriget. I Budapest, som ges en fyllig redogörelse i utredningen på grund av det komplicerade skeendet där, förlorades dock ett stort antal depositioner, däribland även några judiska, i samband med plundring av ryska soldater och stölder under den efterföljande anarkin på beskickningen vintern 1945. Kriget medförde också egendomsförluster på konsulatet i Wien våren 1945. Även på andra håll förekom det att personer anmälde sig efter kriget och efterlyste depositioner vilka inte kunde identifieras eller återfinnas. I vissa fall uppstod tvister när depositionsanspråk gjordes gällande. UD fick exempelvis lägga ner mycket tid på utredningen rörande en från det polska generalkonsulatet i Wien i september 1939 övertagen deposition av en polsk judinna med anledning av Sveriges skyddsmaktsuppdrag för Polen.

Vad gäller efter kriget kvarvarande depositioner som inte efterlysts bemödade sig beskickningarna om att kontakta ägarna för att kunna utlämna egendomen och bli kvitt den. År 1955 instruerades samtliga beskickningar att till UD redovisa innehav av depositioner. Det genomgångna materialet visar att stora ansträngningar gjorts för att avveckla identifierade depositioner. Även rena utrymmesskäl kunde göra detta arbete angeläget. I en del fall överlämnades depositioner med identifierade ägare till berörda beskickningar i Stockholm efter kriget. Det gällde i Tyskland och Tjeckoslovakien tidigare bosatta ryska och polska judiska deponenter.

Utredningen har påträffat endast ett fåtal depositioner från den aktuella tiden som eventuellt kan ha tillhört naziförföljda och som alltjämt inte avhämtats. Deponenterna är okända. Depositionerna förvaras i UD:s arkiv. Det gäller dels två depositioner av smycken och andra värdeföremål som skall ha härrört från krigstidens konsulat i Wien och som hemsändes till UD av ambassaden där år 1957, dels diverse värdeföremål tillhörande olika okända ägare som medfördes av skrivbiträdet Margareta Bauer när hon tillsammans med den övriga utsända personalen lämnade Budapest i mars 1945. Då ägarna är okända kan deras relevans för utredningen inte avgöras. Detsamma gäller en på samma sätt förvarad ytterligare deposition från Budapest (en blå topas) och två depositioner från Madrid (bordssilver respektive gamla vapen). En penningdeposition, även den av oviss relevans för utredningen, som gjordes av Riga-legationens juridiske rådgivare sommaren 1940, finns alltjämt på ett av de konton som år 1998 offentliggjordes av *Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget*.

Försäljning av egendom beträffande vilken äganderätten inte var utredd kan konstateras vid ett tillfälle. Det gällde en smärre försäljning i

Budapest år 1947 - sedan UD först bromsat - av några möbler, vilka dock åtminstone delvis torde ha emanerat från krigstidens Budapest-legation.

Ytterligare ett par ouppklarade ärenden har konstaterats beträffande Budapest. En penningdeposition där med "Sandor Berger/ Wallenberg" som angiven deponent och som undgått plundringarna övertogs av Röda korset för användning i dess verksamhet varefter det är obekant om och i så fall hur detta reglerats. Ett annat ouppklarat smärre ärende där avser en matta som fram till och med år 1962 upptogs bland några listade depositioner med okända ägare och som ansågs eventuellt kunna härröra från tiden före krigsslutet. Den finns inte med i motsvarande förteckning året därpå och har därefter inte kunnat återfinnas.

Avslutningsvis kan i anslutning till utredningsuppdraget konstateras att utredaren inte kunnat återfinna några depositioner i statens besittning som kan påvisas ha tillhört personer som var utsatta för den nazistiska förföljelsen.

II. Uppdraget

Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget överlämnade i mars 1999 sin slutrapport "*Sverige och judarnas tillgångar*" (SOU 1999:20) till utrikesministern. Kommissionen hade bl.a. till uppgift att undersöka om egendom som tillhört judar som omkommit i Förintelsen på något sätt kommit i svensk besittning. Kommissionen uppmärksammade därvid frågan om egendom med sådant ursprung hade deponerats på svenska utlandsmyndigheter och aldrig avhämtats. Vissa studier gjordes, vilka redovisas i en arbetsrapport av dr Margareta Larsson i bilagan till slutrapporten, rubricerad "*Arbetsrapport angående depositioner av judisk egendom vid svenska beskickningar i utlandet i samband med andra världskriget*". Kommissionen konstaterade att vidare undersökningar borde göras i annat sammanhang med utgångspunkt i kommissionens rapport och lämnade en rekommendation om detta.

Den 24 oktober 2000 beslutade chefen för Utrikesdepartementet, statsrådet Lindh, att en utredare skulle fastställa vilka utlandsmyndigheter som kan ha tagit emot depositioner under tiden för de nazistiska förföljelserna. Vid den tiden gällande regler samt praxis om depositioner vid de aktuella myndigheterna skulle beskrivas och eventuella tysta överenskommelser om depositioner uppmärksammas. Utredaren skulle i möjligaste mån undersöka och beskriva vilka depositioner som kan ha gjorts vid de aktuella myndigheterna av människor som var utsatta för den nazistiska förföljelsen. Om någon sådan egendom återfanns skulle den beskrivas och kvantifieras och om möjligt skulle deponent anges. Utredaren skulle också i möjligaste mån försöka beskriva vad som kan ha hänt med identifierade depositioner som försvunnit.

I beslutet konstaterades att studier behövde göras i de handlingar som avsatts inom Utrikesdepartementet respektive utlandsmyndigheterna och vilka förvaras i Utrikesdepartementet och Riksarkivet. Utredaren skulle i förekommande fall även utnyttja annat material, genomföra samtal/intervjuer med nyckelpersoner och göra studieresor till utlandsmyndigheter om så ansågs behövligt.

Utredningens resultat skulle presenteras för utrikesministern i en skriftlig rapport senast den 1 juli 2001.

Till utredare förordnades först ambassadör Michael Frühling. Den 3 april 2001 förordnades Frühling till annan befattning. Den 25 september 2001 förordnades ambassadör Thomas Ganslandt att från den 1 oktober 2001 fullfölja utredningsuppdraget före den 31 mars 2002. Den 8 april 2002 förlängdes uppdragstiden till den 2 september 2002 då uppdraget visade sig kräva ett mera omfattande arbete än vad som förutsetts.

III. Arbetets uppläggning

Som följd av bytet av utredningsman kom utredningen att bedrivas i två etapper.

Under sin etapp hade Frühling samtal med trettio personer för att orientera sig om problematiken och för att få synpunkter till ledning för hur utredningsarbetet borde bedrivas. Han tillskrev också de judiska församlingarna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Borås samt ordföranden för Centralrådet för Förintelsens överlevande i Sverige, vilka välkomnades att lämna synpunkter, uppgifter och råd från personer med eventuell kännedom om någon aspekt av ifrågavarande problematik. Under utredningens första etapp gjordes också en rundfråga till ett stort antal utlandsmyndigheter rörande eventuellt kvarvarande dokumentation om depositioner under tiden för den nazistiska förföljelsen.

Denna utredningspromemoria har skrivits av Thomas Ganslandt under utredningens andra etapp då även de arkivstudier som ligger till grund för texten gjordes.

Uppdraget har inneburit att utredningen skulle undersöka såväl A-depositioner (depositioner av svenska medborgare hos våra utlandsmyndigheter) som B-depositioner (depositioner på utlandsmyndigheterna av medborgare i länder för vilka Sverige var skyddsmakt i samband med andra världskriget).

Utredningens undersökningar har inriktats på Tyskland och följande av Tyskland annekterade eller ockuperade eller med Tyskland under något skede av kriget allierade länder i Europa: Österrike, Tjeckoslovakien, Polen, Ungern, Rumänien, Jugoslavien, Bulgarien, Grekland, Nederlän-

derna, Belgien, Frankrike, Italien, Danmark, Norge och de baltiska staterna. Därtill har Spanien, Portugal och Schweiz undersökts. Material rörande depositioner i Finland, som utredaren också velat undersöka, har funnits på Helsingfors-beskickningens dossier *P 96 B. Depositioner 1923-1957*, vilken översändes till UD med skrivelse den 19 september 1984. Denna dossier har emellertid inte kunnat återfinnas.

Utredningspromemorians genomgång görs ländervis efter en redogörelse för den instruktion som formellt gällde under den aktuella tiden för de lönade utlandsmyndigheternas handläggning av depositionsärenden. Praxis belyses genom beskrivningar av handläggningen av enskilda ärenden.

Avslutningsvis berörs UD:s hantering av bevarade herrelösa depositioner.

De naziförföljda utgjordes även av andra än judar men utredningen har naturligen främst inriktats på depositioner med judisk anknytning då syftet med utredningsuppdraget varit komplettering av *Slutrapporten från kommissionen om Sverige och judarnas tillgångar*. Frågan om deponenternas judiska tillhörighet har samtidigt inneburit en särskild svårighet. Den traditionella judiska respektive nazistiska definitionen av vem som är jude och vad som är att betrakta som egendom av judiskt ursprung redovisas i den nämnda slutrapporten. Endast i undantagsfall framgår explicit av handlingarna när ärendena rör judiska depositioner. I en del fall kan man sluta sig härtill av omständigheterna. I andra fall återstår endast möjligheten till gissningar med ledning av namn, en metod som kan leda till felaktiga slutsatser. Utredaren har dock valt metoden att inkludera även osäkra fall. Också en del klart icke-judiska ärenden som rör depositioner av sannolikt andra skäl än naziförföljelse har nämnts

för att därigenom indirekt belysa de judiska depositionerna även i ett större perspektiv.

Medan undersökningarna avsett depositioner gjorda under tiden 1933 – 1945 har arkivstudierna i flera fall behövt inriktas på även senare material. Helt naturligt hörde åtskilliga deponenter av sig åren efter kriget, ibland betydligt senare. År 1955 instruerades för första gången samtliga lönade utlandsmyndigheter att till UD redovisa innehav av depositioner, vilket för vissa beskickningars del föranledde utredningar om när en del kvarvarande depositioner gjordes och vilka deponenterna var. I ett fall, Budapest, initierades ytterligare sådant utredningsarbete på beskickningschefens initiativ så sent som i början av 1960-talet. I några fall har studierna fått föras fram till dags dato. Det gäller till UD hemsända depositioner utan kända ägare från den aktuella tiden vilka alltjämt förvaras i departementets arkiv därför att ägarna inte kunnat identifieras och äganderätt inte preskriberas enligt svensk rätt.

Arkivstudierna har omfattat dels UD:s egna arkivhandlingar, dels av utlandsmyndigheterna under årens lopp till UD hemsända bestånd. Dessa förvaras dels i departementets arkiv och arkivdepåer, dels i Riksarkivet och dess depåer. Visst från den aktuella tiden på beskickningarna alltjämt kvarvarande arkivmaterial hemsändes också till utredningen på dess begäran. Undersökningar har också behövt göras i det i Riksarkivet även förvarade arkivet för UD:s B-avdelning, som under åren 1939-1952 i Stockholm administrerade och sedan avvecklade Sveriges olika skyddsmaktsuppdrag under krigsåren.

Den tyska expansionspolitiken och krigets utveckling fick konsekvenser också för den svenska utrikesförvaltningens utlandsorganisation och därmed för de för utredningen primärt relevanta utlandsmyndigheterna.

I flertalet av de annekterade eller ockuperade länderna (Danmark utgjorde ett undantag) fick exempelvis legationerna ersättas av konsulat, formellt underställda legationen i Berlin, till dess också flertalet av konsulaten, exempelvis i Haag och Rotterdam, senare i sin tur fick stängas enligt tyska direktiv. Utredningen behövde därför till ledning för sina studier av utlandsmyndigheternas arkivmaterial göra en kartläggning av dessa förhållanden med hjälp av arkivmaterialet om - som arkivtermen lyder - organisationen av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Nästa källa har varit UD:s material om diverse biträde åt enskilda med underrubriken depositioner och värdeföremål å beskickningar och konsulat. Detta, som förvaras dels i UD, dels i Riksarkivet, har genomgått från 1930-talets början till våra dagar. Ärendenas gång och resultat går ingalunda alltid att följa i detta material. Ifrågasvarande bestånd ger endast en del av bilden då depositionsärenden enligt gällande instruktion - jämför nedan - avgjordes av utlandsmyndigheterna själva och därför reflekteras i UD:s material endast i den mån omständigheterna föranledde kontakt i ärendet med departementet. Detsamma gäller arkivet för UD:s B-avdelning. Utlandsmyndigheternas hemsända material har därför varit viktigt. Detta har fått identifieras i de arkivförteckningar som upprättats i UD i anslutning till de olika hemsändningarna under årens lopp. I vissa fall har utredaren tvingats konstatera att material, som borde ha undersökts, utgallrats, vilket som regel noterats i arkivförteckningarna. I andra fall har arkiven drabbats av krigshändelserna. Det omvittnat omfattande arkivet vid Berlin-legationens B-avdelning förkom sålunda vid det flyngangrepp som drabbade beskickningens samtliga byggnader den 22 november 1943. Borta är också Budapest-legationens arkiv, vilket förstördes i samband med slutstriderna där mellan tyskar och ryssar kring årsskiftet 1944-1945. En annan svårighet har varit att arkivplanen för B-arkiven skiljer sig från UD:s reguljära, bl.a. genom att begreppet

depositioner inte förekommer. Detta betyder att en depositionsutredare måste söka i olika bestånd rörande hjälp åt enskilda i olika avseenden, primärt i olika egendomsfrågor. Han måste också räkna med möjligheten av variationer i den lokala arkivpersonalens praxis vad gäller klassificering av handlingar. En fullständig och garanterat heltäckande genomgång av allt det mycket omfattande material om exempelvis biträde åt enskilda eller egendomsärenden som finns i de olika arkiven och där relevanta handlingar kan ha hamnat skulle förutsätta ett ytterligare även för tränad arkivpersonal tidskrävande arbete som inte varit möjligt under den tid som stått till förfogande under utredningens andra etapp. De undersökningar som gjorts för att få en uppfattning om olika tänkbara alternativa ämnesgruppers intresse för utredningen, bl.a. inventarieförteckningar och annat material rörande fastigheter och inventarier på utlandsmyndigheterna, tyder dock inte på att en sådan ytterligare genomgång på ett signifikant sätt skulle ändra den bild som utredningen kommit fram till vid de omfattande studier som redan gjorts.

Till ledning för eventuell kompletterande forskning i anslutning till denna utredning har källhänvisningarna i texten gjorts utförliga.

Dr Margareta Larsson avslutar sin ovan nämnda arbetsrapport för *Kommissionen om judarnas tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget* med följande: "En viktig slutsats inför framtiden för utredningar av detta slag är vikten av att resurser avsätts för att ge arkivarier tid att faktiskt bidra med sina kunskaper i sökandet efter för frågeställningarna giltigt material." Utredaren vill i anslutning till detta påpekande framföra sitt tack för den goda hjälp som lämnats inte endast av UD:s nuvarande

arkivpersonal, förste arkivarien Daniel Backman och departementssekreteraren Peter Nilsson, utan också och inte minst av förre arkivarien vid UD Sven Johansson, som av eget intresse både utfört utredningens sökningar i B-avdelningens arkiv i Riksarkivet och bidragit med sin mångåriga erfarenhet och sitt historiska kunnande om tiden för andra världskriget.

IV. Depositionsinstruktionen

Före år 1936 fanns inget skrivet regelverk angående depositioner vid utlandsmyndigheterna. I Förordningen angående beskickningar och konsulat 1928 (FBK 1928) respektive i Allmän instruktion för beskickningar och konsulat från samma år (IBK 1928) återfinns sålunda ingenting i ämnet.

I Specialinstruktionen 29 april 1936 för beskickningar och lönade konsulat (SI 1936) angavs för första gången vad som gällde för depositioner vid utlandsmyndigheterna. SI 1936 innehåller bestämmelser om depositioner endast av svenska medborgare. Huvudregeln var att skyldighet att motta depositioner under normala förhållanden inte kunde anses föreligga, såvitt det inte var fråga om pengar eller värdesaker tillhörande sjömän. Framställde annan svensk medborgare begäran att å beskickning eller konsulat få deponera honom tillhörig egendom borde denne enligt SI i allmänhet hänvisas till bank eller annat företag som mottog ifrågavarande slag av egendom. Undantag från denna huvudregel kunde emellertid i händelse av oroligheter och fara för den allmänna ordningen göras av beskickningschef eller konsul på begäran av svensk medborgare. Det sades ligga i sakens natur att endast mindre skrymmande egendom såsom penningar, värdehandlingar, smycken och guld- eller silversaker kunde mottas och inte möbler, mattor, tavlor eller dylikt. Deposition, som skulle innebära ett kringgående av anställningslandets lagstiftning, exempelvis skatte- och valutabestämmelser, fick inte mottas. Noggrann kontroll av att deponenten var svensk medborgare skulle göras. Depositionen borde om möjligt lämnas innesluten i paket, kuvert eller dylikt, försedd med deponentens sigill eller med annan försegling. Depositionens mottagande skulle kvitteras av utlandsmyndigheten på ett särskilt i SI

1936 återgivet formulär. I detta konstateras att depositionen, vars innehåll inte granskats av beskickningen (konsulatet), skedde uteslutande på deponentens egen risk och att beskickningen (konsulatet) fritog sig och svenska staten från allt ansvar om det deponerade skadades, gick förlorat eller eljest inte kunde återställas till deponenten. Depositionen fick utlämnas endast mot återställande av kvittot. SI 1936 föreskrev vidare att utlandsmyndigheterna skulle föra en förteckning över mottagna depositioner på ett likaledes i SI återgivet formulär. Denna skulle uppta depositionerna i nummerordning, deponenternas namn och adress, depositionernas beskaffenhet och uppgivna innehåll samt datum för inlämnande resp. utlämnande. Depositionens nummer skulle åsättas såväl den deponerade egendomen som det kvitto, vilket lämnades till deponenten.

Efterföljande SI medförde vad gäller den för utredningen relevanta tiden inga förändringar i sak av vad som stadgades i SI 1936 om depositioner vid svenska utlandsmyndigheter. Detta gällde även i SI 1951 vars text innehöll vissa redaktionella förändringar.

SI föreskrev ingenting om redovisning till UD om depositioner vid utlandsmyndigheterna. Först med cirkulär nr 7 den 7 januari 1955 instruerades utlandsmyndigheterna att framgent företa årlig inventering av mottagna depositioner och i samband härmed (som särskild bilaga till kvartalsräkenskaperna för fjärde kvartalet) till UD insända avskrift av depositionsförteckningen avseende förhållandena per den 31 december. Samtidigt instruerades utlandsmyndigheterna att snarast - före utgången av januari 1955 - föranstalta om inventering av innehållet i kassaskåp och övriga låsta förvaringsutrymmen och därvid protokollföra och till departementet anmäla befintliga värdehandlingar eller värdeföremål utöver kontanter tillhörande kvartalsvis redovisade stats- och enskildas

medel. Myndigheterna ombads även att i korthet ange omständigheterna i samband med depositionens mottagande och möjligheterna för den-
sammas återställande till ägaren. De skulle även kontrollera och om så
erfordrades komplettera den i SI föreskrivna depositionsförteckningen.

I Särskilda föreskrifter och anvisningar för Beskickningar och lönade
Konsulat 1959 (SBK 1959) har datum för den sedan 1955 föreskrivna
årliga redovisningen ändrats till 30 juni. Om depositioner inte fanns per
nämnda datum skulle utlandsmyndigheten särskilt meddela detta.

Till skillnad från SI 1936 och efterföljande SI nämner SBK 1959 även
depositioner av utländska medborgare och stadgar att sådana inte fick
tas emot utan bemyndigande av UD annat än i samband med
skyddsmakts-uppdrag. En annan skillnad var att deposition enligt SBK
1959 skulle granskas av beskickningstjänsteman och inneslutas och
förseglas i dennes närvaro. Vad gäller utlämnande av depositionen mot
återställan-de av kvitto gjordes tillägget att undantag kunde göras om det
gjordes troligt att detta förkommit. I sådant fall kunde depositionen
utlämnas mot mottagningsbevis i två exemplar av vilka det ena skulle
insändas till UD.

Slutligen bör nämnas att de senast gällande föreskrifterna om depo-
sitioner vid utlandsmyndigheterna (*Utrikesdepartementets föreskrifter, UF*
1988:7) upphävdes i februari år 2000 och att det fåtal ambassader som
då alltjämt hade depositioner instruerades att avveckla dessa.

V. Genomgång beträffande enskilda länder

Tyskland

Berlin-legationen mottog depositioner både av svenska medborgare och av medborgare från länder för vilka Sverige under olika perioder var skyddsmakt. Depositioner av svenska medborgare (A-depositioner) handlades av den ordinarie beskickningen medan ärenden rörande medborgare från skyddsmaktsländerna (B-ärenden) handlades vid dess skyddsmaktsavdelning (B-avdelningen). Denna upprättades i september 1939 med Polen som första skyddsmaktsland. Senare blev Sverige skyddsmakt för bl.a. även Nederländerna, Norge, Sovjetunionen och Argentina. Berlin-beskickningen stängdes 1945 i samband med att de allierade ockupationsmyndigheterna vid krigsslutet ersatte den tyska regeringen.

B-avdelningens arkiv i Berlin förstördes vid det bombanfall den 22 november 1943 som drabbade samtliga beskickningsbyggnader. (*Berlin-dossier B 2 E/Cn. Niederland. Eigentum.*) Det är vid B-avdelningen som depositionsärenden av relevans för utredningen främst tycks ha förekommit. B-avdelningsarkivet uppges i legationens rapportering om förstörelsen ha varit omfattande. Materialet i de hemsända B-dossierer som finns från tiden efter bombangreppet, i huvudsak 1944, och där depositionsärenden nämns, är emellertid ofullständigt och delvis i dålig ordning, sannolikt sammanhängande med beskickningens svåra arbetsförhållanden under krigets slutskede. De allierades bombningar tvingade bl.a. legationen att med början sommaren 1943 i slottet Alt Döbern, cirka 10 mil från Berlin, utnyttja en rad olika evakueringsorter. Legationens B-avdelning hade ett evakueringskvarter i Bad Wildungen. Också

de underlydande honorärkonsulaten drabbades i många fall av bombningarna. Konsulatet i Leipzig totalförstördes exempelvis. Konsulatet i Stettin blev utbombat två gånger.

Utredningen har inte påträffat några depositioner av naziförföljda personer i Berlin-materialet från 1930-talet. Vad gäller därefter identifierade depositioner är det återstående materialet om *B-depositioner* av störst intresse.

B-depositioner

Det resterande i UD förvarade arkivmaterialet från Berlin-legationens B-avdelning kastar visst ljus över handläggningen av under krigets slutskede förekommande B-depositionsärenden. Ett par av dessa har i handlingarna bekräftad judisk anknytning. (*Berlin-dossier B 2 E/Er/Privat. Sovjetrusland. Eigentum. Privat.*) I båda fallen handlar det om judiska sovjetryska medborgare, *Alma Lewin* och *Alexandra Stupel*.

Lewin hade internerats och B-avdelningen företrädde henne vid avvecklingen av hennes bostad, som av myndigheterna år 1943 anvisats ett regeringsråd Kunze, som blivit bostadslös genom bombningarna av Berlin. Hon är upptagen som ägare till en av många utländska depositioner i en odaterad genomslagskopia av en förteckning rubricerad "Innehållet i kurirsäcken å Alt Döbern". Förteckningen synes ha insänts till UD:s B-avdelning med skrivelse nr B 20 den 26 januari 1944 där den förtecknade egendomen betecknades som "tillvaratagen egendom". Legationen föreslog att egendomen skulle överföras till Sverige. Av den depositionsbok som fördes vid UD:s B-avdelning och som förvaras på Riksarkivet (*Volym 599*) framgår att två depositioner av *Alma Lewin*

sändes till Sverige år 1944. De utgjordes av dels ett kuvert med personliga handlingar, dels 200 RM (337 kr i dåtida penningvärde). Den förstnämnda depositionen, som var den på Alt Döbern-förteckningen upptagna (nr 46), vidarebefordrades med skrivelse nr B 43 U den 25 juli 1945 till legationen i Paris, där den överlämnades till Lewin, som sålunda överlevt Tredje riket. Den andra sändes med skrivelse 10 april 1946 till legationen i London, där den också uthämtades av ägarinnan. (*UD-B-avdelningsdossier B 6 Er/Ct, II, 11 [Volym 36].*)

Även *Alexandra Stupel* var en av de judar, vilkas bostad beslagtogs av myndigheterna och ställts till utbombade "ariers" förfogande. I detta fall refererar handlingarna precis till Gestapo som beslagtagande myndighet. Stupel förekommer också med en deposition i Alt Döbern-förteckningen. Den är där betecknad "22) Deposition Stupel, 1 kuvert". Detta innehöll 800 RM (1 348 kr). Av nämnda depositionsbok i arkivet för UD:s B-avdelning framgår ytterligare en deposition av Stupel, vilken utgjordes av ett kuvert med smycken och personliga handlingar. Även Stupel överlevde nazieran. Båda depositionerna vidarebefordrades till henne via legationen i Paris, den sistnämnda med skrivelse den 25 juli 1945. Penningbeloppet erhöll hon den 26 juni 1949. (*UD-B-avdelningsdossier B 6 Er/Ct II/12 [Volym 365].*)

I Alt Döbern-förteckningen förekommer även andra namn med obekräftad men, att döma av namnen, sannolik eller möjlig judisk anknytning: "17) *Deposition Meyer Beckelsman*, 3 kuvert", "18) *Deposition Schapiro*, tunt paket+stort kuvert+plånbok+långt kuvert", "21) *Deposition Lewinsson*, 4 kuvert+1 papper", "25) *Deposition Frieda Bergmann*, 1 kuvert", "26) *Deposition Fräulein Jenny Fink*, 1 kuvert/1.700 RM", "28) *Deposition Hedvig Lazarus*, 2 kuvert", "30) *Deposition Sifra Eizenberg* 3 kuvert+Mobiliarförteckning" och "31) *Deposition Lotta Kissin*, 3 kuvert".

Av dokumentationen från UD:s B-avdelning framgår att även dessa depositioner sändes till Stockholm. Med Berlin-legationens skrivelse B nr 134 den 5 april 1944 sändes ytterligare depositioner, bl.a. "nr 40 *Konstantinovsky*, rävboa", "41 *Vera Kalabus*, kuvert med guldsaker enligt bifogad förteckning" och "42) *Jakov Gordon*, cigarrtetterui av guld" (*Berlin-dossier B 2 E/Er/Privat. Sovjetrußland. Eigentum. Privat.*)

Av depositionsboken från UD:s B-avdelning framgår hur samtliga dessa depositioner reglerats. Då sovjetiska medborgaren *Jenny Fink* avlidit utbetalades hennes deposition till sovjetiska ambassaden i Stockholm med note den 8 september 1952. (*Dossier B 6 Er/Ct III:21*) *Meyer Beckelsmans* deposition utlämnades till Moses Beckelsman via generalkonsulatet i New York år 1950. (*Dossier B 3 Ct/21/8*) *Kissins* deposition omfattade bl.a. 300 RM, vilka hon skänkte till Röda korset. Återlämnandet av depositionerna skedde i flertalet fall åren 1945 och 1946 via beskickningen i Paris. Det gällde exempelvis *Hedvig Lazarus*, som där återfick sin deposition sedan hon efterfrågat denna med brev till UD:s B-avdelning i juli 1945. *Gordons* deposition sändes till deponenten i Paris i november 1946. Beträffande *Sifra Eizenberg* som i slutet av 1943 var internerad i Bergen-Belsen, framgår att hon utöver dokument också deponerat 500 RM. Handlingarna översändes i juli 1945 av UD till beskickningen i Paris f.v.b. Eizenberg och pengarna betalades till hennes dotter i november 1946. Till Paris sändes också *Olga Konstantinovskys* depositioner, förutom rävboan ett kuvert med personliga handlingar. Det skedde i oktober 1945. Av annat arkivmaterial framgår att även *Konstantinovsky* var internerad i Bergen-Belsen. I andra fall fungerade beskickningarna i London och Kairo som förmedlare vid utlämnandet av depositioner. Till London sändes exempelvis *Vera Kalabus* deposition i maj 1947 f.v.b. till ägarinnan. (*Dossier B 6 Er/Ct I, B 6 Er/Ct III, Vichy/Paris-dossier B 6 Er.*)

Andra depositioner som överlämnades med ovan nämnda note till sovjetiska ambassaden i Stockholm i september 1952 tillhörde *Abram Chaim Sznur*, Berlin, och *Serafine Sara Arrach*, Dresden. Beträffande Sznur uppgavs att han "uppenbarligen" var död. Arrach hade enligt uppgift internerats i Bergen-Belsen den 29 september 1943. Depositionerna avsåg penningdepositioner motsvarande kr 281:96 respektive kr 2:52.

Alt Döbern-listan upptog även ett par depositioner beträffande vilka ägarna betecknades som okända, "4) Kassaskrin, okänd ägare" och "43) Okänd polsk deposition, 1 pass och polska obl". Dessa visade sig sakna relevans för utredningen. Skrinet, innehållande fyra pistoler och två revolverar, härleddes i Stockholm till den sovjetiska legationen på sin tid i Berlin. Vapnen utlämnades därför till den sovjetiska legationen i Stockholm i mars 1949. (*Dossier B 2 E/Er/Ct (Volym 250.)*) Den polska depositionen återlämnades 1952 i London till sin ägare, f.d. tjänstemannen vid Polens konsulat i Breslau, Jan Mataczak. (*Dossier B 2 E/Ep.*)

Bland det material från Berlin-legationens B-avdelning som återstår från tiden efter bombangreppet i november 1943 och kunnat hemsändas må också noteras en deposition som framgår av den argentinska dossieren. (*B 2 E/Var/Privat. Argentina.*) Sverige blev skyddsmakt för Argentina i januari 1944. Av ett protokoll den 18 april 1944, insänt till UD med skrivelse nr B 161 den 20 april 1944, framgår att B-avdelningen som deposition övertog en Rembrandt-tavla ("Studienkopf eines bärtigen Mannes"), vilken av ägaren, argentinske medborgaren *Georg Halbert*, överlämnats till argentinske generalkonsuln i juni 1939, då den inte fick föras utomlands utan tillstånd av inrikesministeriet. Tavlan mottogs mot i protokollet intaget förbehåll om ansvarsfrihet för beskickningen om den skulle skadas genom bombanfall. Den åsattes depositionsnummer

45 och placerades i ett kassaskåp i B-avdelningen. Fallets relevans för utredningen är osäker. Tavlan överfördes till Stockholm där den år 1948 avhämtades av Halberts syster Elsie Franklin. (*Dossier B 6 Var II/3, Volym 385.*)

Det föregående har visat hur olika depositionsärenden vid Berlinlegationens B-avdelning kan följas upp i UD:s i Riksarkivet förvarade B-avdelningsarkiv. Som ytterligare exempel kan nämnas en Berlin-skrivelse den 20 december 1944, med vilken insändes en fullständig förteckning över vid denna tid deponerade föremål resp. penningdepositioner och deras deponenter med uppgift om vad som vid den tidpunkten förvarades i Berlin respektive i Stockholm. (*Dossier B 1 K. Kamerala delen. B-avd. Besk. Berlin, allmänt 1940-1948.*) Sakdepositionerna, som i flertalet fall fanns i Stockholm, återfinns sålunda i B-avdelningens depositionsbok med anteckning om åtgärder. De flesta penningdepositionerna, varav flertalet vid nämnda tidpunkt fanns i Berlin, redovisades i en förteckning den 14 april 1945 av kamreren vid B-avdelningen i Berlin efter hans hemkomst från Tyskland.

Utredaren delar den uppfattning om UD:s B-avdelningsarkiv som redovisas av dr Margareta Larsson i hennes arbetsrapport till utredningen om *Sverige och judarnas tillgångar*. Hon konstaterar där att hon vid de nedslag hon gjorde i det välordnade materialet fann att handläggningen framstår som ytterst korrekt, vilket bl.a. bekräftades vid studiet av Berlin-ärendena. Hon noterar att depositionerna efter kriget utlämnades antingen direkt till deponenten eller ombud för denne eller till berörd beskickning.

B-avdelningens i Stockholm depositionsbok domineras av depositioner vid Berlin-legationen. De enskilda deponenterna där uppgick till c:a 70,

bl.a. de ovan nämnda i flertalet fall sannolikt judiska som kan spåras även i det från tiden efter bombanfallet i november 1943 hemsända arkivmaterialet. En del av deponenterna gjorde flera depositioner. Depositionsboken listar särskilt polska, sovjetryska och argentinska deponenter. De polska var flest och synes i huvudsak (36 personer) ha utgjorts av ambassad- och konsultstjänstemän från olika håll. Ytterligare polska deponenter, utöver enskilda personer, var Polens förutvarande Berlin-ambassad och en rad polska konsulat (i Königsberg, Memel, Marienwerden, Frankfurt am Main, Düsseldorf och Wien m.fl. orter). En polsk deponent anges i depositionsboken som okänd. Depositionen utgjordes av diverse brev. I vilken mån de enskilda polska deponenterna var judar framgår inte av några noteringar i depositionsboken och utredaren har inte varit mäktig att göra antaganden med ledning av de polska namnen. Den åtgärd som antecknats är i flertalet fall: "Överl. t polska besk 11/6 52". Antalet sovjetryska deponenter i samma depositionsbok uppgår till 17, samtliga enskilda personer och att döma av namnen sannolikt i flertalet fall judar. Flera av dessa har nämnts i det föregående med ledning av det bevarade materialet från B-avdelningen i Berlin. Samtliga ryska depositioner utlämnades efter kriget till veder-börande deponent eller rättshavare eller till sovjetisk representation. De listade argentinska deponenterna är fyra, däribland argentinska general-konsulatet i Berlin. Vad gäller övriga skyddsmaktsländer i Berlin kan konstateras att Norge, Nederländerna och Mexiko endast är repre-senterade genom några enstaka depositioner. Inga synes vara av relevans för utredningen.

Ett av de få nederländska depositionsärendena som kunnat konstateras avser en *A. Mendes Monterro*, Amsterdam, som i mars 1954 hos konsulatet där förfrågade sig om en deposition av en koffert innehållande silver som han skulle ha gjort år 1938 hos det dåvarande

nederländska konsulatet i Leipzig. Depositionen skulle ha överlämnats till det svenska konsulatet där när Sverige blev skyddsmakt för Nederländerna. Framställningen föranledde resultatlösa efterforskningar i UD:s och B-avdelningens arkiv och samråd med beskickningen i Bonn. Svaret till Mendes Monterro blev att depositionen, om den överlämnats till det svenska konsulatet, med all sannolikhet torde ha förstörts i samband med dettas förstörelse under kriget. UD erinrade samtidigt om att staten inte påtog sig något ansvar för det fall att deponerad egendom förkom. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 11. Uppslag 2.*)

A-depositioner

Vad gäller A-depositioner vid Berlin-legationen har utredningen inte kunnat finna någon egentlig depositionsförteckning. I en förteckning i en bevarad "Depositionsbok", daterad 1939, (*Berlin-dossier P 96 D/I*) har införts ett enda (för utredningen irrelevant) ärende från 1939-1940. Samtidigt visar handlingarna i beskickningens depositions-dossier (*P 96 D. Depositioner å beskickningen. 1923-1944*) en mycket noggrann handläggning av depositionsärendena. Endast följande A-depositionsärenden med möjlig eller bekräftad judisk anknytning har kunnat konstateras i materialet från Berlin.

Med brev till Berlin-beskickningen den 27 januari 1940 bad *Aktiebolaget Golva* i Malmö att konsul Molander i Warszawa skulle ges fullmakt att av företaget (inte närmare angivna) deposition överlämna 1 000 zloty till finansrådet *Kleinmann*, Warszawa, som gåva. Den 20 februari tillställdes företaget Kleinmanns kvitto på att han mottagit pengarna. Som synes

avser ärendet i sak en penningöverföring. (*Dossier P 96 D. Depositioner å beskickningen. 1923-1944.*)

I legationens hemsända arkivmaterial rörande A-depositioner har därutöver endast ett judiskt depositionsärende kunnat bekräftas. Legationen lade ner ett omfattande arbete för att hjälpa den i Leipzig bosatte svenske musikprofessorn *Arlberg* och hans maka Else, tyskfödd judinna, född Rosenthal, i deras olika besvärligheter som följd av Else Arlbergs judiska bakgrund. Professor Arlberg avled år 1941. Berlin-legationen ordnade därefter så att den sjuttiofemåriga fru Arlberg, som blivit svensk medborgare, bereddes plats på det på legationens initiativ år 1940 tillkomna "Schwedenheim" i Berlin. År 1943 lyckades legationen, i samarbete med bl.a. Alma Hedin, syster till den i Berlin vid denna tid väl anskrivne upptäcktsresanden Sven Hedin, ordna så att den svårt sjuka och invalidiserade fru Arlberg överfördes till vårdhem i Sverige. I legationens omfattande särskilda Arlberg-dossier (*P 96 A/A. Diverse biträde åt enskilda. Professor Hjalmar Arlberg. Änkefru Elsa Arlberg. Del IV. 1942-*) förekommer även depositioner, delvis formlösa och ingen noterad i någon bevarad depositionsbok. I ett brev till fru Arlberg den 30 april 1942 tackar ministern Richert fru Arlberg för att hon varit vänlig att vilja låta honom behålla "de tre målningarna av Märten Müller", som hon redan tidigare hade överlämnat till honom och som ägts av hennes man. Han skrev vidare: "Jag hade tänkt att när Edert rum i Svenskhemmet blir färdigt, det skulle bereda Eder glädje att få dem tillbaka, och för detta ändamål stå de alltjämt till Edert förfogande; å andra sidan tar jag naturligtvis gärna emot dem såsom en minnesgåva från Eder man." Tavlorna var enligt fru Arlberg en gåva till Richert personligen som minne av hennes man, men Richerts svarsrader kan tolkas som att han ville hålla möjligheten öppen för att gåvan endast skulle betraktas som en deposition. Av depositionskvitton i maj

respektive september 1942 framgår ytterligare att fru Arlberg deponerade dels sin framlidne makes svenska guldmedalj "Litteris et Artibus", dels en rad smycken, värdesaker och dokument samt 1 000 RM. Vad gäller dokumenten återlämnades ett testamente före fru Arlbergs avresa till Sverige i mars 1943. Av senare korrespondens framgår att hennes penningdeposition ökade till 4 000 RM. I augusti 1943 lämnade tyska handelsministeriet sitt medgivande till överföring via clearing av dessa pengar i månatliga poster à 100 RM. Vad gäller förfarandet med fru Arlbergs övriga egendom heter det i ett brev till henne från Richert i maj 1943: "Jag har talat med kyrkoherde Perwe om Edra här kvarlämnade tillhörigheter, och kan försäkra, att i detta avseende allt kommer att ordnas i enlighet med de anordningar, som jag beslutar." Utredaren har inte funnit spår i arkivhandlingarna om på vilket sätt Perwe, som var beskickningspräst, avvecklade depositionsärendet vad gäller värdesakerna. Av fru Arlbergs depositionskvitto framgår att de inte var mer skrymmande än att de kan ha överförts till ägarinnan med någon Sverige-resenär. Vad gäller hennes penningdeposition framgår ytterligare av en odaterad förteckning att 3 425 RM i april 1945 insattes av legationen för hennes räkning på ett särskilt deponentkonto i Deutsche Unionbank i Berlin tillsammans med ett stort antal andra sådana A-depositioner. (*Berlin-dossier P 96 Depositioner 1944-1946.*)

Sistnämnda förteckning från april 1945 har gjorts på ett blankt papper utan legationsbeteckning och torde ha upprättats i ett provisoriskt legationskontor. Den genom norra Tyskland i april 1945 hemresande delvis spridda huvuddelen av legationspersonalen hade "Dienststellen" i både Flensburg, Schönhausen och Bismarck-slottet Friedrichsruh. I ett handbrev till UD den 27 mars 1945 skrev Richert från Schönhausen bl.a. att beskickningens bokföring sköttes genom att kassakladdar fördes dels i

Schönhausen, dels i Lübeck. (*P 21 K. Kassareporter och avräkningar. Besk. Berlin. Del 6. 1945-1953.*)

Även övriga A-depositioner som framkommit i Berlin-materialet avser främst under kriget gjorda penningdepositioner, i många fall uppenbarligen sammanhängande med rådande valutarestriktioner. Oftast rörde det sig om små belopp. En större deponent var Utlandssvenskarnas förening, som exempelvis i september 1943 bad legationen att av sin deposition å 10 000 RM utbetala 3 000 RM "till förmån för utbombade och evakuerade nödställda svenskar". (*Berlin-dossier P 96 D. Depositioner 1923-1944.*)

Spridda rön om depositioner i Tyskland i krigets slutskede

För avveckling av penningdepositionerna använde legationen mot slutet av kriget bl.a. det ovan i samband med Arlberg-ärendet nämnda särskilda kontot för depositioner hos Deutsche Unionbank. I vilken utsträckning någon eller några av de tillsammans med Arlbergs förtecknade i allmänhet smärre penningdepositionerna eventuellt skulle kunna härröra från naziförföljda personer går inte att avgöra med ledning av det i departementet bevarade materialet.

Detsamma gäller innehållet i ännu en odaterad förteckning, uppenbarligen från samma tid, över "ännu inte utlämnade depositioner". Ifrågavarande depositioner utgjordes av 23 kuvert, ett plåtskrin och ett paket. Kuverten avsåg handlingar av olika slag, exempelvis bankböcker, testamente och vigselattest, och tre innehöll pengar (100 kr, 230 zloty respektive 4 US-dollar). Åtskilliga av deponenterna var svenska affärsmän. Ibland satte depositionernas utlämnande spår i UD:s depositions-dossier. En Anna Svartz, som finns med i förteckningen, återfick

exempelvis i augusti 1946 sina i maj 1943 i Berlin deponerade bankböcker. (*P 96 A/VIII. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Uppslag 29.*)

En annan odaterad förteckning, rubricerad "Av enskilda personer deponerade medel" och med blyertsantecknad parentes "dels i Flensburg, dels i kassan", torde i varje fall delvis avse depositioner som gjordes därför att riksmarken blivit helt värdelös i Sverige när deponenterna i krigets slutskede avreste från Tyskland. Flera av de i sistnämnda förteckning upptagna enskilda deponenterna var legationspersonal, bl.a. Richert själv. De flesta beloppen var små. Större deponenter var Svenska Röda korset (41 575 RM; handskriven notering "uttaget"), Utlandssvenskarnas Förening (5 340 RM), M. Nissen, Flensburg (80 000 RM; handskrivna noteringar "(estlandssvenskar)" och "Bör uttagas") och Svenska Kyrkan i Lübeck (5 200 RM; handskriven notering "Uttages"). Av ett handbrev den 11 juli 1955 från UD/Lellki till generalkonsulatet i Hamburg framgår att depositioner av baltiska deponenter vid krigsslutet också verkställdes i banker i Lübeck och Flensburg för dåvarande Berlin-beskickningens räkning. (*P 21 K. Kassareporter och avräkningar. Besk. Del 7. Berlin 1954.*)

Regleringen av gjorda penningdepositioner ianspråktog ibland avsevärd tid. I en skrivelse till departementet den 11 november 1954 "rörande gamla Berlin-beskickningens depositioner" meddelade exempelvis generalkonsulatet i Hamburg att av depositioner i Lübecker Bank motvärdet till fyra RM-depositioner (tre à 1 000 RM och en à 700 RM) utbetalats till deponenterna Hermann, Haberkorn, Pauli och Meyer-Bolin, samtliga med adresser i Sverige. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 13. Uppslag 9,*

Dit; Del 11. Uppslag 34 samt P 21 K. Kassareporter och avräkningar. Besk. Berlin. 1945-1953.)

Källförteckning avseende Tyskland

1. UD-arkiv

P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII och XIII

B 1 K/Cn

P 21 K. Kassareporter och avräkningar. Besk. Berlin. Del 6. 1945-1953 och Del 7. 1954-

2. Av Berlin-legationen hemsänt arkiv, förvarat i UD:s arkiv

B 2 E/Cn. Nederland. Eigentum

B 2 E/Er/Privat. Sovjetrussland. Eigentum. Privat

B 2 E/Var/Privat. Argentina

P 96 A/A. Diverse biträde åt enskilda. Professor Hjalmar Arlberg. Änkefru Elsa Arlberg. Del IV. 1942-

P 96 D. Depositioner 1923-1944 och 1944-1946

P 96 D I. Depositionsbok 1939

3. UD:s B-avdelningsarkiv, förvarat i Riksarkivet

Depositionsbok (Depositioner m.m. vid Kungl. Utrikesdepartementet. Avdelning B.)

B 1 K. Kamerala delen. B-avd. Besk. Berlin, allmänt. 1940-1948

B 2 E/Er/Ct

B 2 E/Ep

B 3 Ct/21/8

B 6 Er/Ct, I, II och III (Volym 365)

B 6 Var II (Volym 385)

Österrike

Legationen i Wien stängdes när Österrike införlivades med Tyskland i mars 1938. Den ersattes av ett generalkonsulat underställt legationen i Berlin. Generalkonsulatet stängdes våren 1945. Hösten 1946 återupprättades legationen i Wien.

Den på sin tid hemsända depositionsdossieren (*P 96*) som enligt arkivförteckning (*Dossier A 2 Cö. Departementets och underlydande myndigheters arkiv: arkivbeståndet, leveranser. Österrike 1921-1969*) ska ha funnits för åren 1932-1937 på Wien-legationen har gallrats ut i departementet. Någon senare depositionsdossier från Wien beträffande den för utredningen aktuella tiden finns enligt förteckningarna inte. Detsamma gäller material i övrigt från Wien från 1930- och 1940-talen som eventuellt skulle kunna innehålla något om depositioner. Det följande framgår av UD:s egna dossierer.

Det svenska skyddsmaktsuppdraget för Polen i september 1939 avslutades vad gäller Österrike - "Ostmark" - av tyskarna redan i december 1939. Dessförinnan kom det att medföra att generalkonsulatet i Wien av därvarande polska beskickning fick överta bl.a. en judisk deposition, vilken senare blev föremål för en långdragen skriftväxling under åren 1954-1958 mellan å ena sidan deponentens efterlevande arvinge och å den andra beskickningarna i Wien och Paris och UD. Depositionen hade gjorts på det polska generalkonsulatet år 1938 av den i Wien bosatta judiska polska medborgaren *Franziska Rothenberg* som efter "Anschluss" begivit sig till Polen. Den avsåg 5 mattor och 45 tavlor. Depositionen överlämnades tillsammans med annan polsk egendom av det polska till det svenska generalkonsulatet i början av september 1939. Frågan om depositionens öde därefter väcktes efter kriget genom att egendomen är

1954 efterfrågades av *Antoinette Korn*, ensam arvinge till den då avlidna deponenten och bosatt i Paris. Det konstaterades att generalkonsulatet hade utlämnat tavlorna och en av mattorna hösten 1939. Utlämnandet hade skett på uppdrag av fastighetsförvaltaren Franz Wache, som Rothenberg anförtrott förvaltningen av sin bostad i den fastighet i vilken hon också var delägare. Wache, som enligt skriftligt förvaltningsuppdrag var befullmäktigad att bl.a. hyra ut bostaden, hade begärt att föremålen skulle återlämnas dit då det därigenom blev möjligt att hyra ut den på för Rothenberg fördelaktigare villkor. Mottagandet av egendomen hade kvitterats den 30 oktober 1939 av Rothenbergs mångåriga betrodda hushållerska, Mathilde Pichler, som då alltså var anställd av Rothenberg. Den arvsberättigade yrkade genom sin make, *Joseph Korn*, på skadeersättning och hävdade för det första att legationen inte haft befogenhet att lämna ut egendom till Wache/Pichler. För det andra efterlyste Korn de fyra mattor som inte utlämnats. Den förstnämnda ståndpunkten lämnades utan avseende i de brevsvar som från svensk sida lämnades Korn. Vad gällde de inte utlämnade fyra mattorna kom diskussionen med Korn att kompliceras av att Wien-legationen i ett tidigt skede med UD:s medgivande meddelade att de torde ha utlämnats till den tyska myndighet som vid skyddsmaktsuppdragets upphörande hösten 1939 övertog den polska egendom som Sverige övertagit som skyddsmakt. Utredningen inom UD ledde dock senare till slutsatsen att det inte kunde styrkas att så skett. Den långvariga skriftväxlingen upphörde med ett utförligt svar som lämnades Korn i enlighet med en instruktion till beskickningen i Paris den 11 november 1958. I svaret redovisades oförändrad ståndpunkt beträffande Wien-legationens befogenhet att utlämna tavlorna och den ena mattan till Pichler. Vidare konstaterades att efterforskningarna av de icke utlämnade mattorna varit resultatlösa.

Vid den ingående utredning av ärendet som föregick detta svar intervjuades, förutom konsulatspersonal från den aktuella tiden i Wien, både fastighetsförvaltaren Wache och hushållerskan Pichler. Av i anslutning härtill med handbrev Allard - von Otter den 1 mars 1957 till UD insänd dokumentation från de österrikiska myndigheterna framgår att den på sin tid till Wache/Pichler utlämnade egendomen sedermera beslagtogs av de tyska myndigheterna, bl.a. som följd av utmätning år 1942 för icke erlagd arvsskatt. Beträffande de saknade mattorna framfördes följande till Korn i enlighet med ovan nämnda UD-instruktion till beskickningen i Paris:

"Förutsättningen för att ett land skall kunna utöva ett skyddsmaktsuppdrag är enligt folkrätten att det land, i vilket uppdraget utövas, medger detta. Sverige avslutade följaktligen det polska uppdraget efter uppgörelser som träffades med tyska regeringen.

I avsikt att såvitt möjligt skydda enskilda personers intressen torde man emellertid från svensk sida ha underlåtit att till de tyska myndigheterna utlämna enskild egendom. Någon anteckning om att de fyra mattorna överlämnats till de tyska myndigheterna finnes icke, och det synes troligt, att de även efter skyddsmaktsuppdragets avslutande kvarhållits på konsulatet samt att de under kriget förvarats tillsammans med annan deponerad privategendom i hopp om att efter krigets slut kunna återställa den till vederbörande.

Konsulatet i Wien träffades under striderna om Wien av en granat, varvid bl.a. ett rum, där deponerade möbler lagrats, blev skadat. Under våren 1945 var personalen tidvis avspärrad från konsulatet, och i juni samma år hemsändes tjänstemännen i likhet med vad som skedde vid beskickningar och konsulat i andra av de allierade intagna städer.

Det framgår av handlingarna, att ett antal svenskar och utlänningar tagit sin tillflykt till konsulatet under striderna. Det är icke osannolikt att även obehöriga personer inkommit i huset och att en viss plundring skett.

En uppgift föreligger att en transport av deponerade möbler vid någon tidpunkt under slutskedet av kriget avgått för att föra egendom i säkerhet samt att denna gått förlorad på vägen. Denna möjlighet skall undersökas.

Det är förklarligt att utsikterna att utreda vad som hänt på konsulatet och med där förvarad egendom voro mycket små, när svensk personal år 1946 återvände till Wien.

Det måste sålunda fastslås, att det icke kan utredas vad som hänt med mattorna men att det bör anses som mycket möjligt, att de funnits kvar på konsulatet efter skyddsmaktsuppdragets avslutande men sedermera försvunnit."

Det kan tilläggas att ärendet åter aktualiserades år 1960 genom en förfrågan av österrikiska utrikesministeriet hos ambassaden i Wien i mars detta år rörande grekiske medborgaren Dimitri Pappas, som uppgavs under kriget ha tjänstgjort vid det svenska generalkonsulatets skyddsmaktsavdelning. Vederbörande var åtalad för stöld av mattor. Förfrågan remitterades till UD som hörde generalkonsuln i Wien vid den aktuella tiden, Ytterberg. Departementet konstaterade att Pappas hade anställts vid konsulatet i november 1944 som extra skrivbiträde och att anställningen sannolikt upphört den 31 juli 1945. Svaret från Ytterberg blev att han inte kunde erinra sig Pappas eventuella befattning med mattor vid konsulatet. Österrikiska utrikesministeriet informerades i enlighet härmed. Från svensk sida förklarade man sig inte ha invändning mot att den svenska svarsnoten kom till användning vid rättegången. (*Dossier P 96 A 12/36. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner*

av värdeföremål å besk:ar och konsulat. *Rothenberg Franziska, Korn, Antoinette 1954-1960.*) Någon information om rättegångens resultat synes inte finnas i departementets handlingar.

Ett annat judiskt depositionsärende som engagerade generalkonsulatet i Wien vid tiden för den nazistiska förföljelsen avsåg en större penningsumma (9 000 schilling, sedermera 6 000 RM), som affärsmannen *Arthur Schlossman*, gift med en dotter till grosshandlare Karl Gassler, Stockholm, hade deponerat på ett hotell i Wien. Pengarna beslagtogs av Gestapo i samband med att den judiske hotellinnehavaren arresterades i mars 1938. Schlossman, enligt uppgift svensk medborgare, vände sig då till det svenska konsulatet i Wien, som efter framställning till Gestapo tillställdes beloppet. Det utreddes att Schlossman, som representant för ett israeliskt fastighetsföretag, *Joseph Loewy & Co Ltd*, Haifa, hade erhållit pengarna av en judisk läkare i Wien som betalning för en tomt i Palestina. Pengarna utbetalades slutligen den 22 september 1939 till av berörda parter godkänt ombud. (*Dossier P 96 A. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del IV.*)

Ett par depositioner av okända ägare översändes av ambassaden i Wien till UD med skrivelse den 19 juni 1957. Enligt en skrivelse av ambassaden den 7 februari 1957 hade de "övertagits från konsulatet år 1946 och sålunda befunnit sig i beskickningens förvar i över tio år utan att ägarna till desamma kunnat fastställas eller anmält sig". De beskrevs av ambassaden på följande sätt:

"Deposition 2: Ett blått läderetui, innehållande ett damur (rostfritt stål), en kam i guldetui, en blyertspenna av guld, två fickknivar av gul metall, en fickkniv av silver, två guldringar med blå resp. grön sten, två stenar (skadade), en kopia av romerskt spänne (gul metall), ett guldarmband, en monokel (guldinfattad), en brosch (rävjakt-

motiv av gul metall), ett ryskt kröningsmynt, en slipshällare (märkt "G" av vit metall), fyra kragknappar."

"Deposition 3: Ett etui, innehållande en mycket smal ring (guld?) med en mindre pärla."

I UD antecknades på skrivelsen: "2 paket överlämnade till kanslirådet Kromnow i handom. 12/7/57". I den skrivelse till Wien-beskickningen med vilken UD samma dag erkände mottagandet konstateras att depositionerna överlämnats till arkivet för förvaring "i avvaktan på slutligt ställningstagande till frågan huru skall förfaras med deponerade föremål utan känd ägare." Det tilläggs: "Försäljning på offentlig auktion efter ett visst antal år, torde bli den sannolika lösningen." (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat, del 12, uppslag 38 samt P 96 A/Allmänt. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 1. 1955-1957.*) Så blev det emellertid inte. Av en promemoria den 9 oktober 1979 (*Dossier P 96 A*) framgår att depositionerna nämnda dag inlades i ett plåtskåp i dokumentationsenhetens valv. Där förvaras de ännu denna dag, vilket utredaren verifierat tillsammans med förste arkivarie Daniel Backman.

Tjeckoslovakien

Efter den tyska inmarschen i Prag i mars 1939 och legationens avveckling i samband därmed representerades Sverige i vad som blev Protektoratet Böhmen och Mähren av ett Berlin-legationen underställt konsulat. Legationen i Prag återupprättades sommaren 1945.

Korrespondens mellan konsulatet i Prag och legationen i Berlin i september och december 1939 i samband med Sveriges övertagande respektive avslutande av skyddsmaktsuppdraget för Polen vad gäller protektoratet Böhmen och Mähren behandlar en rad frågor rörande det förutvarande polska generalkonsulatets egendom. (*Prag-dossier P 19 Ep. Övertagande av polska intressen. sept. 1939-1942.*) Bl.a. finns en förteckning över en deposition av polske generalkonsuln. Denna utgjordes av en rad kuvert med pengar i olika valutor, värdepapper, smycken, dokument m.m. Med undantag för de kuvert som innehöll lokal valuta översändes egendomen enligt brev den 19 september 1939 via legationen i Budapest till den dit avreste polske generalkonsuln. I vilken utsträckning egendomen var polska statens respektive enskilda, ev. judiska, deponenters, framgår inte.

Av säker relevans för utredningen att döma av deponenternas namn och omständigheterna i övrigt är fyra depositioner som avhandlas i ett handbrev från Prag-legationen (Rosborg) till UD (Norberg) den 16 maj 1951. De gjordes vid konsulatet i Prag under tiden augusti 1942 - september 1944 av sovjetiska medborgarna *Dora Friedstein*, *Cira Weiss*, *Charlota Rostowskaja* och *Stepanka Vogl-Ekker* och mottogs som följd av Sveriges skyddsmaktsuppdrag för Sovjetunionen. De utgjordes främst av penningdepositioner. *Weiss* deponerade även ett främlingspass, personliga dokument, ett herrarmbandsur och en briljantring och *Vogl-Ekker* en resväska innehållande en trasig bronspendyl och smärre tillhörigheter. Penningdepositionerna, sammanlagt 116 000 tjeckiska kr, insattes i dåvarande Gewerbebank. *Weiss* deposition (förutom nämnda föremål 22 000 tjeckiska kr) utkvitterades i december 1945 av hennes båda barn *Norbert Kasdan* och *Tatjana Jakersonova*, båda bosatta i Prag. Enligt kvittots text ska depositionen ha gjorts av Weiss före hennes bortförande till Auschwitz. Inte heller *Rostowskaja* och *Vogl-Ekker* synes

ha överlevt. Av depositionsboken på UD:s B-avdelning framgår att deras depositioner (10 000 tjeckiska kr och 5 US-dollar respektive 81 000 tjeckiska kr samt nämnda egendom) tillställdes sovjetiska ambassaden i Stockholm med note den 8 september 1952. Enligt uppgift i noten till sovjetambassaden ska både Rostowskaja och Vogl-Ekker har varit "internerade under kriget". Vad gäller den fjärde deponenten heter det i ovan nämnda handbrev Rosborg – Norberg 1951 att "det enda tecknet på att någon av ägarna överlevt är ett privatbrev år 1947 till förre generalkonsuln i Prag, Löwenhard, då bosatt i Stockholm, från fru med.dr. *Dora Friedstein*, i vilket hon meddelade, att hon lever och är bosatt i Berlin-Niederschönhausen, Moltkestrasse 8". Friedsteins deposition, 3 000 tjeckiska kr, återbetalades till henne sommaren 1951. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål i beskickningar och konsulat. Del 12. Uppslag 10 samt Depositionsboken, UD:s B-avd.*)

Ett depositionsärende av oviss relevans för utredningen som framkom vid undersökning av det till UD efter kriget översända materialet från konsulatet i Prag rörande de nederländska skyddsmaktsärendena i Protektoratet Böhmen och Mähren avsåg en *C. Biermann*, som år 1940 deponerat 4 815 tjeckiska kr. Konsulatets ansträngningar åren 1941 och 1942 att åstadkomma överföring till Biermann, då bosatt i Lissabon, misslyckades av tekniska skäl. Biermann, sedermera bosatt i New York, återkom ytterligare efter krigsslutet för att få pengarna. I ett svar bekräftade konsulatet att dessa fanns tillgängliga på den bank där de insatts, men att överföring alljämt inte var tekniskt möjlig. Av skrivelse den 10 maj 1946 från legationen i Prag till UD:s B-avdelning framgår att depositionen i februari detta år tillställdes den nederländska beskickningen i Prag. Detsamma gällde en deposition i slutet kuvert av en nederländare vid namn *Alletrino* liksom vissa föremål som tillhört en

avliden nederländsk medborgare, *Hoeksamadian*. Skrivelsen avslutades med konstaterandet att därmed all på den svenska beskickningen befintlig nederländsk egendom och alla nederländska depositioner återstälts till de nederländska myndigheterna. (*Dossier Prag-konsulatet P 19 Cn 4.*)

Av en av Prag-legationen med handbrev Hammarström-Johansson den 1 oktober 1945 insänd redogörelse (*Prag-dossier P 19 An. Norge*) rörande det svenska skyddsmaktsuppdraget för Norge i Protektoratet Böhmen och Mähren under tiden maj 1940 – februari 1942 framgår att det svenska konsulatet även övertog sju depositioner från det förutvarande norska generalkonsulatet. En av dessa, tillhörande en *Clara Barth*, återställdes till ägarinnan i juni 1940. De återstående sex översändes på begäran av norska stockholmslegationen till Berlin-beskickningens B-avdelning när tyskarna avslutade det svenska skyddsmaktsuppdraget för Norge 1942 och samtidigt begärde utlämnandet av samtliga det förutvarande norska generalkonsulatet tillhörande arkiv och inventarier. Ägarna till ifrågava-rande depositioner framgår inte av det bevarade material som påträffats. Depositionerna kan antas ha vidarebefordrats av Berlin-beskickningen till norska legationen i Stockholm.

Ett depositionsärende som inte kunnat klarläggas och som synes sakna relevans för utredningen men som dock kan ha sitt intresse framkommer i ett handbrev från ministern Allard till kabinetssekreterare Assarsson den 10 juli 1951. Han skrev att "vid sammanbrottet 1945 lyckades Rosborg rädda en del svenskfödda damer undan alla faror här och även hemtransportera dem till Sverige." Allard bad att få hemsända bl.a. deponerad egendom tillhörande två av dessa, dels en *Alice Kuhnert*, dels en *Barbro Silhan*. Därmed, skrev han, skulle beskickningen bli befriad från samtliga sakdepositioner. Kuhnert hade

återvänt till Sverige och var anställd vid ett företag i Vingåker. Assarsson svarade den 25 juli 1951. Framställningen beviljades beträffande Kuhnert medan Silhan inte alls nämndes i brevet. Hennes deposition utgjordes enligt Allards brev av ett mindre paket matsilver. Han uppgav vidare att hon var svenskfödd och troligen svensk medborgare, att hennes man var statslös och tidigare tjeckisk medborgare anställd som Bolinders Fabriks AB:s representant i Prag och bosatt i Stockholm. Något ytterligare framgår inte av departementets depositions-dossier (*P 96 A. allm. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. 1955-1957* samt *P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 12. Uppslag 11 [Kuhnert].*) I beskickningens i Prag hemsända depositions-dossier från tiden efter kriget finns ett uppslag (28) för Silhan, men handlingarna är uttagna. I en promemoria den 22 januari 2001 av Prag-ambassaden/Papik Lindfors, insänd med telefax dnr 23/2001, konstateras att ambassaden har en notering rörande Silhans deposition daterad 31 januari 1955, dvs. vid tiden för UD:s i det föregående nämnda instruktion till beskickningarna att redovisa depositions-innehav. Med noteringen konstateras att det bordssilver som deponerats tidigare inte fanns kvar. Det är möjligt att även Silhans deposition sänts till Sverige eller utlämnats, kanske i anslutning till korrespondensen Allard-Assarsson år 1951, men utredaren har inte funnit någon bekräftelse i handlingarna.

Polen

UD:s arkiv synes inte innehålla något material från beskickningen i Warszawa rörande depositioner av naziförföljda. Detta torde förklaras av att Warszawa-legationen fick stängas kort efter det tyska överfallet på

Polen 1939. (Anm.: Legationens tillvaro från den 1 september 1939 fram till dess evakuering några veckor senare skildras i dåvarande legationssekreteraren *Sven Grafströms anteckningar*, publicerade av *Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia*.) Svenska ärenden i Polen övertogs av Berlin-legationen, som även blev överordnad myndighet för Sveriges lönade konsulat i Danzig/Gdansk. Som redan nämnts blev Sverige skyddsmakt för Polen i början av september 1939. Detta uppdrag avslutades av tyskarna vad gäller Österrike och Tjeckoslovakien redan i slutet av 1939 och i övrigt i augusti 1940. Vad som framkommit om polska depositioner vid genomgången av Berlin-materialet har redovisats ovan.

Förhållandena i Gdansk berörs i dr Margareta Larssons ovan nämnda arbetsrapport angående depositioner av judisk egendom vid svenska beskickningar (bilagan, sid. 240, till *Slutrapporten från kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget*). I arbetsrapporten uppmärksammas en korrespondens år 1960 mellan konsulatet i Gdansk och UD om synbarligen "herrelösa inventarier", vilka enligt ett första besked av UD skulle upptas i konsulatets inventarieförteckning som depositioner av okända ägare. Utredaren följde upp ärendet. Den ytterligare dialog som följde mellan konsulatet och UD ledde år 1964 till att konsulatet medgavs att uppta tre av de ifrågavarande sex föremålen i förteckningen över staten tillhöriga inventarier medan tre förklarades sakna värde. Inventarierna synes härröra från tiden efter kriget och den nazistiska förföljelsen. Krigshändelsernas förödelse i Gdansk i början av 1945 medförde att nya konsulatslokaler och tjänstebostäder fick anskaffas när det nya konsulatet upprättades året därpå. Arkivmaterialet från tiden för krigsslutet och därefter i samband med att det nya konsulatet inrättades och utrustades ger inte belägg för att några inventarier skulle ha övertagits från de tidigare konsulatsfastigheterna

och det ter sig med hänsyn till omständigheterna också osannolikt att så skulle ha kunnat ske. Den sist avresande tjänstemannen från det gamla konsulatet, dess skrivbiträde, lämnade Gdansk i mars 1945. Ny konsulatsfastighet hyrdes av Gdansks stadsförvaltning i juli 1946 i förstaden Gdansk-Wrzeszcz. Av handbrev Eng/Gdansk, p.t. Gdynia, den 16 november 1945 till Fallenius, UD, framgår bl.a. att denna fastighet fram till dess beboddes av en person, "som efter kriget tagit huset i besittning." I samband med utredningen på 1960-talet kom konsulatet till slutsatsen att de herrelösa inventarierna hade förvarats på konsulatet sedan 1940-talet och att det rörde sig dels om föremål, som i samband med kriget kunde ha övergivits av tidigare ägare till fastigheten, dels om objekt som konsulatstjänstemän kvarlämnat vid förflyttning. Sedan de värderats av fackman kunde fastslås att de hade ringa värde. Det konstaterades (handbrev Sidenmark, Gdansk – Norberg, UD den 9 augusti 1960) att två av pjäserna, ett skåp och ett golvfursfodral, tillhört det ursprungliga möblemanget i den konsulatsfastighet som anskaffats efter kriget. Vidare framgår av en skrivelse från konsulatet till UD den 14 september 1960 att en tidigare konsulatschef (1947) använt ett stort antal privata möbler. Några av de herrelösa möblerna kan sålunda ha kvarlämnats av denne. (*Dossier P 2 Ep. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Polen och Danzig 1937-1946, P 9. Danzig Gdansk. Kons. 1936-1945, sept, P 35 Ep. Lokaler och fastigheter. Inventarier. Kons. Gdansk., 1945-1953, P 96 A/Allmänt. Del 1, 1955-1957 och Del 2 1958-1961 samt P 96 A. Del 17. 1964. Diverse biträde åt enskilda, depositioner av värdeföremål på beskickningar och konsulat, Gdansk-dossier P 96 depositioner 1960-1970.*)

Ungern

Sammanfattning

Under 1944, det år då tyska trupper ockuperade Ungern i mars och de ryska arméerna nådde Budapest i december, gjordes depositioner vid legationen i Budapest av både personer utsatta för nazistisk förföljelse och andra kategorier som ville skydda sin egendom. Budapest-legationens tillvaro från jultiden 1944 till den utsända personalens hemresa i mars 1945 blev kaotisk. En fullständig bild av depositionerna och vilka deponenterna var kan inte ges, då legationens depositionsförteckning förstördes i samband med krigshändelserna och merparten av depositionerna stals, främst när legationen utsattes för plundring av ryska soldater i februari 1945. Åtskillig information om depositionerna finns dock bevarad. Många deponenter som efter kriget efterlyste sina depositioner kunde inte återfå sin egendom. Kvarvarande depositioner tycks i huvudsak ha kunnat återlämnas till identifierad ägare. Vissa smärre värdeföremål med okända ägare förvaras alltjämt i departementet. I det följande redogörs bl.a. för depositioner med bekräftad eller möjlig judisk anknytning vilka kunde återlämnas respektive gick förlorade. Endast undantagsvis kan hanteringen av bevarad egendom ifrågasättas från juridisk synpunkt. En av Svenska Röda korset i Budapest omhändertagen på legationen gjord deposition av ungerska pengösedlar motsvarande ca 12 000 kr med beteckningen "Berger/ Wallenberg" tillfördes enligt ett i april 1945 av Röda korset upprättat protokoll dess kassa för användning tills vidare i dess humanitära verksamhet. I ett fall har konstaterats en smärre försäljning år 1947 av vissa inventarier trots att äganderätten, vilken dock delvis kan ha varit statens, var outredd. Försäljningslikviden uppgick till ca 1 000 kr.

Budapest-legationen i krigets slutskede

Situationen i Ungern blev akut kritisk från judisk synpunkt när tyskarna ryckte in i landet i mars 1944. Mot slutet av året bidrog den från öster annalkande krigsfronten till depositioner av även andra kategorier av deponenter. Bilden låter sig endast fragmentariskt rekonstrueras med ledning av material efter kriget såsom minnesuppteckningar, kvitton beträffande utlämnade depositioner och andra arkivhandlingar. Budapest-legationens arkiv förstördes i samband med krigshändelserna respektive måste brännas före beskickningens av de ryska militärmyndigheterna med kort varsel beordrade avresa från Ungern den 15 mars 1945.

Legationen och dess depositioner kom att drabbas hårt av krigshändelserna. Förhållandena för personalen blev ytterst påfrestande. Striderna om Budapest varade från jultid 1944 till början av februari 1945. Beskickningen plundrades vid flera tillfällen, dels av pilkorsare, dvs. ungerska nazister, den 24 december 1944, dels och främst av ryska soldater den 11-13 februari 1945 och vid olika tidpunkter därefter. Pilkorsintränet, som torde ha varit politiskt inspirerat som följd av de vid ifrågavarande tid starkt försämrade förbindelserna mellan Sverige och den dåvarande Budapest-regeringen, orsakade relativt begränsad skadegörelse på beskickningen. På dess skyddsmaktsavdelning (B-avdelningen) i det närliggande finländska f.d. beskickningshuset gick emellertid ett stort antal depositioner förlorade. De depositioner som förvarades i kassaskåp blev emellertid orörda och överfördes samma dag till beskickningens huvudbyggnad. Före den ryska plundringen hamnade såväl beskickningsbyggnaden som B-avdelningen i stridslinjen varvid sistnämnda byggnad, inklusive där återstående handlingar, inventarier och depositioner, totalförstördes och beskickningsbyggnaden svårt skadades. I den senare var de mindre skrymmande depositionerna

fördelade i fyra kassaskåp. Mera skrymmande depositioner förvarades under lås i källar- och vindsutrymmen. De ryska soldaterna bröt upp tre av kassaskåpen då de genomsökte och plundrade byggnaden. (*Dossier P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. 1945, mars - juli 31 samt odaterad promemoria 1945 av Lars G:son Berg bland handlingar överlämnade av kanslisten Mezey till UD år 1947.*)

Om depositionsverksamheten

Chefen för legationen i Budapest, ministern Danielsson, lämnade i en promemoria den 20 oktober 1945 (*P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/1*) sin bild av beskickningens arbete med depositioner i samband med krigshändelserna i Ungern. Han uppger inledningsvis:

"De depositioner, som mottogs på beskickningen, tillhörde

1) svenska medborgare och svenskfödda personer samt svenska företag. I ett flertal fall utgjordes dessa depositioner av egendom, som kvarlämnats i Ungern av judar, vilka tidigare överflyttat till Sverige och blivit svenska medborgare;

2) utlänningar, tillhöriga stater, vars intressen beskickningen hade att företräda;

3) judar med nära anknytning till Sverige genom släktskap eller affärsförbindelser, vilka beskickningen hade till uppgift att bistå. Dessa depositioner anförtroddes beskickningen såsom regel under motivering att ägaren ville rädda dem från tyskarna och pilkorsarna;

4) i ett ytterst fåtal fall tilläts även några ungrare – icke judar – med anknytning till Sverige, vilka till följd av sin inställning voro hotade från tyskt eller pillkorsarhåll, att deponera några av sina tillhörigheter på beskickningen.

Det totala antalet personer, som sålunda medgivit att deponera egendom på beskickningen, torde ha uppgått till ca 150. Depositionerna utgjordes i allmänhet av värdehandlingar, smycken, guldsaker m.m., men i några undantagsfall mottogs även mera skrymmande föremål, såsom större silversaker, kläder och tavlor.

Ifråga om samtliga beskickningens depositioner gällde, att de alltid togos om hand under uttryckligt förbehåll, att beskickningen ej kunde ikläda sig något ansvar för dem. All deponering skedde sålunda helt på den deponerandes egen risk. Kvitto utställdes ofta icke; speciellt gällde detta ifråga om judiska depositioner, för att ägaren ej skulle komprometteras vid en ev. internering. Depositionerna infördes emellertid i beskickningens depositionsbok, som sedermera blev förstörd i samband med den ryska utplundringen av beskickningen."

Danielssons formulering beträffande de judiska depositionerna (punkten 3) antyder ingenting om de depositioner som även kan ha förekommit separat i samband med Wallenberg-aktionen vid sidan om beskickningens ordinarie verksamhet. Information om sådana finns inte bevarad i svenska arkiv. I sammanhanget må i denna utredning blott noteras följande passus i *Riksarkivets bestandsöversikt, del 1, band 2 (Stockholm 1996), avsnittet "6.4.3 Lokala B-avdelningar", sid. 561*: "En enda gång har det också funnits en lokal C-avdelning, Raoul Wallenbergs i Budapest. Var arkivet därifrån numera befinner sig är okänt."

Danielsson anger att icke-judiska ungerska deponenter endast i ett ytterst fåtal fall tilläts deponera på beskickningen. En genomgång av hand-lingarna ger intryck av större generositet gentemot denna kategori.

Kanske kan hans försiktiga formuleringar sättas i samband med den misstänksamhet som de ryska militärmyndigheterna i Ungern ådagalade gentemot de utländska beskickningarna i Budapest efter stadens erövring och i det sammanhanget även med ett handbrev från Moskva-ministern Söderblom till t.f. avdelningschefen Grafström i UD den 6 juli 1945 i vilket Söderblom tar upp Budapest-beskickningens verksamhet. I detta brev ber Söderblom att få utrett bl.a. "i vad utsträckning depositioner mottagits av personer, som ej tillhöra våra skyddsmaktsländer" och "det exakta innehållet av de instruktioner, som gälla för beskickningar och konsulat rörande mottagandet av depositioner av utlänningar". Vidare bad han om "en fingervisning om regeringens uppfattning rörande lämpligheten av det tillvägagångssätt, som tillämpats i Budapest i detta hän-seende". Dessförinnan hade Söderblom, refererande till den framställning med anledning av de ryska plundringarna av Budapest-legationen som han instruerats att göra hos den sovjetiska regeringen, i ett handbrev den 18 juni 1945 till utrikesrådet von Post (*dossier HP 80 Eu*) framhållit att åtminstone en del av depositionerna uppenbarligen "tillhört ungrare, som vi ej hade någon rätt eller skyldighet att giva protektion i ett fall som detta". Han fastslog därför att det skulle vara av största värde för honom att få "ett ungefärligt begrepp om värdet av depositioner av denna kategori". Brevet till von Post synes ha delgivits bl.a. Danielsson och sedan lagts ad acta. Hur Söderbloms frågor till Grafström handlades i departementet har inte gått att utröna, då något original med anteckning av åtgärd inte finns på den dossier där det enligt diariet för inkommande handlingar borde återfinnas (*P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen*). Brevet blev bekant för utredaren via en genomslagskopia som fanns bland de handlingar från den gamla Budapest-legationen, som överlämnades av kanslisten Mezey till departementet år 1947, jämför ovan. Något svarsbrev till Söderblom har inte kunnat

konstateras. Utredaren vågar gissningen att något sådant inte heller skrivits.

Det mesta som kan utläsas av i dag tillgänglig dokumentation tyder på att legationen av humanitära skäl och under händelsernas tryck kom att kraftigt tänja på de formellt gällande restriktiva instruktionerna beträffande mottagande av depositioner. De rådande realiteterna belyses bl.a. i följande rader i en promemoria den 21 november 1946 av attachén vid legationen, Lars G:son Berg: "Under hösten 1944 gjordes till den svenska beskickningen i Budapest ett otal framställningar om att få ställa till beskickningens disposition olika saker, såsom slott, hus, bilar, livsmedelsförråd o.s.v. Syftet var uppenbarligen att söka rädda egendom, som annars skulle ha försvunnit i tyska eller ryska händer. I de fall, där beskickningen ansåg sig ha nytta av egendomen i fråga i sin dåvarande eller framtida verksamhet, accepterades erbjudandet, och vederbörande objekt överlämnades till beskickningen. Detta skedde genomgående utan några som helst överlåtelsehandlingar eller ens kvitton. Det var här alltså icke fråga om vanliga depositioner utan endast förvaring av vissa föremål med full nyttjanderätt till desamma av beskickningen." (*Dossier P 36 Budapest. 1938-1946.*)

De stater vars intressen Budapest-legationen företrädde under olika perioder (i vissa fall utan formellt skyddsmaktsuppdrag) var enligt promemorior av Danielsson den 5 november 1945 (*P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern*) och Berg samma år (odaterad) Argentina, Danmark, Finland, Grekland, Iran, Italien, Nederländerna, Sovjetunionen, Spanien och Tjeckoslovakien. Åtminstone i depositionssammanhanget bistod man även den rumänska legationen under senare delen av 1944.

Av Danielssons nämnda promemoria liksom av en promemoria av beskickningens skrivbiträde Bauer den 27 december 1945 (*dossier P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/1*) framgår att det från början av december 1944 var kanslisten Carlsson som svarade för handhavandet av depositionerna vid legationen "med allt vad därtill hörde (safenycklar, kartotek och depositionsbok)". Dessförinnan ansvarig tjänsteman hade då omstationerats. Danielsson skriver att sedan Carlsson tvingats gå under jorden i samband med pilkorsöverfallet den 24 december och beskickningen "återtagits" i slutet av december var attachén Berg och kanslisten Mezey ansvariga för ordningen på denna och därefter Bauer. Som följd av att ingen av dessa hade haft hand om depositionerna i beskickningsbyggnaden (Berg hade tagit emot sådana på B-avdelningen, som han hade förestått) och att depositionsboken blivit förstörd försvårades det senare utredningsarbetet.

En kaotisk tid för legationen

Efter de ryska plundringarna i februari 1945 var situationen på beskickningen kaotisk. Vad som hände med kvarvarande inventarier och depositioner som undgått eller ratats av ryssarna kan rekonstrueras endast fragmentariskt, delvis som följd av att personalen var skingrad. Danielsson, som i likhet med flertalet övriga beskickningsmedlemmar också blivit tvungen att gå under jorden från tiden för pilkorsöverfallet på beskickningen den 24 december 1944, uppehöll sig först hos nuntien och sedan på schweiziska ambassaden. Carlsson befann sig också på okänd ort sedan pilkorsöverfallet för att i ett senare skede bli omhändertagen av ryssarna. Bauer återvände till beskickningen först den 17 februari 1945 efter, som hon skriver i en promemoria den 27 april 1945, "sju veckors källarvistelse" i slottet på Buda-sidan. (*Dossier P 2 Eu.*

Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. 1945, mars - juli 31.) Wallenberg var saknad sedan den 17 januari. Legationssekreteraren Anger hade tagit sig ut till de ryska linjerna. Endast två svenska tjänstemän, Mezey och Berg, fanns därför på beskickningen när plundringarna den 11-13 februari skedde. Den 13 februari försvann även den senare när han försökte utverka skydd för beskickningen av ansvarig rysk militärledning. Under tiden den 19 februari - 13 mars var Bauer den enda där kvarvarande av den utsända personalen. Från den 20 februari var Danielsson och Anger omhändertagna av ryssarna på en plats utanför Budapest. Den 14 mars medgavs de att bege sig dit för att under några timmar i möjligaste mån avveckla legationen under rysk bevakning och hämta i staden kvarvarande övrig utsänd personal innan hela den utsända personalen nästa dag på rysk order måste lämna Ungern.

I sin promemoria den 27 april redogör Bauer för förhållandena vid beskickningen den 17 februari - 12 mars. Hon konstaterar där bl.a. att hon utan att ha möjlighet att kommunicera med sina chefer fann det nödvändigt att bränna politiska och handelspolitiska dossierer, "listor och andra handlingar rörande judarna", stämplat etc. (Enligt en anteckning på en promemoria den 2 juli 1954 (*dossier A 2 Eu*) uppgav Bauer att även B-avdelningens dossierer brändes.) Vad gäller kvarvarande depositioner berättar hon att hon sorterade och gömde undan en del efter plundringen den 11-13 februari återfunna värdepapper. Hon uppger vidare att i källaren förvarade koffertar bröts upp av den ryske vakten med åtföljande fördelning mellan denne och tjänstefolket av klädespersedlar, linnevaror, silverföremål m.m. Hon skriver att hon lyckades förhindra att deponerade "allierade" eller svenska koffertar genomsöktes. Den 26 februari organiserades ytterligare en plundring. En rysk major och två kaptener gick igenom beskickningsbyggnaden under

förevändning att man sökte efter tyska dokument och av "bourgeoisie och kapitalister" där förvarade ägodelar. Vederbörande återkom den 27 februari med ytterligare personal och förde på lastbilar bort bl.a. "alla kvarvarande koffertar (ca 18 st.) och mattor (ca 10 st. små och stora)". I början av mars häktades beskickningens chaufför och den dittillsvarande ryske vakten ersattes med två nya. Dagen därpå skedde en ny mycket grundlig husundersökning under ledning av en GPU-man. Därom uppger Bauer bl.a.: "I en ventil i pannrummet återfanns av portvakten stulna schweizerfrancs, dollar och pengosedlar, juveler, t.ex. 78 briljanter, 4 guldklockor, 5 diamantringar, guldarmband, Napoleon d'orer m.m.". Egendomen medtogs av GPU-mannen mot kvitto till Bauer, som i samband med beskickningens avresa från Budapest den 15 mars överlämnade kvittot till fru Nina Langlet, maka till lektor Waldemar Langlet som var delegat för Svenska Röda korset i Budapest, för att hon senare skulle hämta ut föremålen från den ryska kommandanturen för vidarebefordran till UD. Av fru Langlets senare redogörelse (se det följande) framgår emellertid att hon avböjde att acceptera detta uppdrag då hon ansåg sig även behöva en skriftlig instruktion härom för att kunna få ut föremålen. Vad som hände med de upphittade föremålen som följd av att de båda sålunda inte blev överens har inte kunnat utredas. Detsamma gäller vilka ägarna kan ha varit. Det av GPU-mannen lämnade kvittot, daterat den 9 mars 1945, jämte översättning finns i departementets arkiv (*Dossier P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. Aug 1945 – april 1946*). Dess utformning försvårar en jämförelse med de, f.ö. inte fullständiga, uppgifterna i Bauers minnesanteckningar.

"Bauers deposition"

Bauer lyckades vid hemresan till Sverige få med sig vissa andra värdeföremål med okända ägare, vilka lämnades till UD för förvaring som deposition för Budapest-beskickningen tills rättmätiga ägare anmälde sig (*P 96 A. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/1 samt P 2 Eu, Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. 1946, maj - 1955*). Dessa utgjordes av c:a 3 kg finsilver och smärre värdesaker. Handläggningen av ärendet må förtjäna en utförlig beskrivning då den ger en god bild av hur dessa ärenden kunde handläggas under de gångna decennierna. Föremålen överlämnades till departementets räkenskapsbyrå och inlades där i sigillerad förpackning i kassaskåp. Detta framgår av promemorior dels den 18 juni 1945 med förteckning över föremålen, dels den 27 december 1945. Depositionerna återsändes sedan till Budapest-legationen i december 1947 för fortsatt utredning. Där lyckades man spåra ägaren, en grevinna Pongracz, till två av föremålen ("1 damarmbandsur av briljanter (utan armband)" och "7 små vapensköldar"). I en skrivelse till UD den 19 mars 1948 konstaterade beskickningschefen därefter att inga möjligheter syntes föreligga att identifiera ägarna till de återstående föremålen. Enligt Bauers förteckning utgjordes dessa av, förutom nämnda finsilver, 1 herrfickklocka kantad med diamanter, 1 litet silverfat, 1 medaljongbild, 108 vita pärlor, 1 halssmycke (kedja i äkta pärlor, smycke av diamanter), 1 kedja (förgylld), 1 kråsnål med rubiner, smaragder och safirer, 3 omaka manschettknappar och 1 kamé. De återsändes till UD där man dessförinnan (*handbrev Falkman-Arfwedson den 25 mars 1948; dossier P 96 A, Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII. Uppslag 1*) konstaterat att "depositionen" borde bevaras tills vidare med tillägget att "först efter tio år, räknat från den 18 juni 1945, kan den (enligt vad rättsavdelningen anser) disponeras av departementet". Som det senare

skulle visa sig blev detta dock inte sista ordet i fråga om departementets rätt att förfoga över herrelös egendom. Vad gäller de återstående föremålens fortsatta öde finns en anteckning på ett från Budapest till UD inkommet handbrev den 15 april 1954. Enligt anteckningen placerades depositionen i "valvet" den 28 september 1956. På samma handling finns en svårläslig anteckning i augusti 1957 av vilken framgår att man övervägt preskriptionsaspekter och kungörelse med kallelse på ägare. Därefter framgår av en annan handling, ett "reversal" den 1 december 1967, att depositionen då överlämnades av arkivet till departementets ekonomibyrå. Av promemoria den 9 oktober 1979 (*dossier P 96 A*) framgår att de deponerade föremålen samma dag inlades i ett plåtskåp i dokumentationsenhetens (dvs. arkivets) valv. Utredaren och förste arki-varie Daniel Backman har verifierat att depositionen alltjämt förvaras där.

Legationen efter den utsända personalens hemresa

Om utvecklingen efter beskickningens med kort varsel beordrade avresa från Ungern den 15 mars skriver Danielsson i ovan nämnda promemoria den 20 oktober 1945 följande:

".....Då härefter ingen av beskickningsmedlemmarna tilläts kvarstanna i Budapest, gav jag i uppdrag åt lektor Valdemar Langlet (som på grund av sjukdom erhållit uppskov med sin avresa), resp. den ende kvarvarande svenske medborgaren Emerik Scheid, att söka bryta upp det fjärde kassaskåpet samt medtaga innehållet till Bukarest ... Det blev emellertid inte så ... Det torde vara svårt att bilda sig en klar uppfattning om vad som skedde på beskickningen sedan vi lämnat Budapest - fullt kaos rådde ju redan vid vårt besök, bl.a. genom att ett femtiotal personer från de sönderbombade husen i närheten av ryssarna inlogerats i beskickningshuset. Den

Bayerska safen (ett kassaskåp, tillhörande beskickningens hyresvärd, som undgått upptäckt av de ryska soldaterna; utredarens anm.) torde ha öppnats av personer, som ej hade något uppdrag att verkställa detta. Flera av de däri befintliga depositionerna synes emellertid sedan ha återställts till sina ägare och en del överförts till Svenska Röda korset på Uellöi-ut, under det att en del åter lära saknas. Full anarki torde i övrigt ha varit rådande på beskickningen i dessa dagar, vilket enligt uppgift bl.a. tagit sig uttryck i att tjänstepersonalen - ministerns chaufför, vaktmästaren och portvakten med familjer - livligt deltagit i den slutliga utplundringen av beskickningshuset."

Den anarki som enligt Danielsson rädde på beskickningen efter den utsända personalens avresa synes till stor del ha varit följden av att han misslyckades att i brådskan i samband med den av ryssarna beordrade hemresan få någon att åta sig ansvaret för beskickningsbyggnaden.

Röda korset bistår beträffande kvarvarande depositioner

Källor till den information som finns om skeendet under denna tid är dels en den 16 juni 1945 daterad redogörelse som ovan nämnde lektorn och delegaten för Svenska Röda korset Valdemar Langlet och hans maka Nina tillställde UD (*dossier P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. Aug. 1945 - april 1946*), dels Langlets bok *Verk och dagar i Budapest (sid. 188 ff)*. Därav framgår bl.a. att Langlet, som tilläts av de ryska militärmyndigheterna att stanna i Ungern till i slutet av maj, inte ansåg sig ha fått något uppdrag av Danielsson. Det kassaskåp, som undgått upptäckt av de ryska soldaterna och som enligt Danielssons ovan nämnda redogörelse öppnades av obehöriga personer, innehöll en rad depositioner i numrerade förpackningar. Dessa omhändertogs av en *fader Raile*. Denne, som var chef för apostoliska nuntiaturens sociala

aktion, var även Langlets ställföreträdare i Svenska Röda korset, chef för Röda korsets barnskyddsavdelning och styrelseledamot i Svensk-Ungerska Sällskapet. Fader Raile lät tillsammans med fru Langlet förteckna ifrågavarande depositioner. Vid makarna Langlets avresa från Ungern den 26 maj 1945 hade en del utlämnats mot kvitton medan andra fanns kvar i väntan på att ägare skulle höra av sig. Av en förteckning i en bilaga till Langlets redogörelse framgår läget härvidlag i maj 1945. Röda korset bestormades vid denna tid med förfrågningar från deponenter vilket resulterade i att flertalet depositioner i det sist öppnade kassaskåpet kunde återlämnas. Ifrågavarande deponenter identifierades uppenbarligen genom anteckningar på de olika paketen. Förteckningen är undertecknad av fader Raile och Nina Langlet och ytterligare några personer. Den återger de nummer depositionerna haft i depositions-boken men innehåller inte uppgift huruvida någon av deponenterna var judar. Att döma av namnen torde flertalet inte ha varit det. Namnen på dem som hade återfått sina depositioner när förteckningen upprättades var enligt Nina Langlets rapport "legationsrådet Vladàr, fru Dorninger, baronessan Rubido-Zichy, fröken Barcza, greve Orczy, fru Imre och herr Minkus". Några paket tillhörande i Sverige bosatta personer, N. Adlercreutz och A. Bekassy, medfördes till Sverige av paret Langlet. Beträffande ett sidentäcke, utan angiven deponent, och en deposition av "Berger Sandor/Wallenberg/" hade antecknats "övertaget av Röda korset". Sistnämnda deposition behandlas nedan i avsnittet om enskilda fall.

Ytterligare deponenter till vilka depositionerna inte hade återlämnats namnges på följande sätt i förteckningen: "Schulz, Montenuovo, Karl Szalay, Holländische Gesandtschaft, Ungarische Allgemeine Creditbank, Akten Szentivanyi". Därtill hade antecknats tre "sannolikt rumänska" kassaskrin ("Kazetten"). Med undantag för ett av kassaskrinen, varom

mera nedan, föranleder den fortsatta hanteringen av dessa depositioner inte kommentarer från utredningens synpunkt.

Legationens inventarier

Av Langlets redogörelse framgår också att en ungersk betrodd tidigare beskickningsanställd, fru Pogany, räddade undan en del lösöre från beskickningen till ett kloster i Buda-stadsdelen. I sin ovan nämnda bok (sid. 199) uppger han att vederbörande förde dit en del kvarbliven lösegendom, såsom bättre mattor och diverse utensilier för förvaring tills beskickningen åter skulle öppnas. Pogany skrev från Röda korset i Budapest ett brev om detta till Danielsson i Sverige den 25 april 1945 med bilagd förteckning, varav kopia finns bland de handlingar som kanslisten Mezey överlämnade till UD år 1947. Två identifierade depositioner (av en norsk dam och en ungersk grevinna) synes ha saknat judisk anknytning. I vilken mån andra depositioner kan ha befunnit sig bland raden av föremål, bl.a. ett par inte närmare beskrivna tavlor och "36 mattor av olika storlekar och slag" kan inte avgöras med ledning av förteckningen. Merparten av föremålen utgjordes av udda husgeråd. I Pogany's brev anges att föremål utlämnades endast av fader Raile eller henne till ägare som legitimerade sig. Beträffande återlämnandet till beskickningen av vad som inte utlämnades av de sistnämnda har utredningen endast kunnat finna spår i ett handbrev den 27 april 1946 från den nye beskickningschefen Arfwedson till Fallenius, UD. I detta skriver den förre bl.a.: "Dessutom har jag konstaterat tillvaron av en del mattor i diverse kloster." (*Dossier P 35 Eu. Lokaler och fastigheter. Inventarier. Beskickningen i Budapest. 1939-1953, maj.*)

Till sin rapport till UD den 16 juni 1945 bilade Langlet en förteckning (3 sidor) över i beskickningshuset per den 8 maj 1945 kvarvarande inventarier, så gott som uteslutande möbler. I vilken mån dessa eventuellt kan ha omfattat också några depositioner utöver beskickningsinventarier har inte kunnat utredas.

Svarigheterna att kartlägga skeendet vad gäller de i den gamla beskickningsbyggnaden kvarvarande inventarierna och eventuella bland dessa befintliga depositioner illustreras ytterligare av en förteckning med en skrivelse den 4 november 1945 från Svensk-Ungerska Sällskapet, vilket vid denna tid inordnats som distrikt XI i det Ungerska Röda korset. Skrivelsen överlämnades till Arfwedson av SKF:s direktör i Budapest, Pirkner. I denna anmäler Distrikt XI, tydligen på begäran av den senare, att man tidigare, med tillåtelse av den ovan nämnda fru Pogany, avhämtat brukbara inventarier på legationen för att rädda dem för den nya svenska beskickningens räkning. Sällskapet medgavs senare att tills vidare få använda de förtecknade inventarierna, vilka bedömdes ha ringa värde. (*Dossier P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. Aug 1945 - april 1946, dossier P 35 Eu. Lokaler och fastigheter. Inventarier. Beskickningen i Budapest. Del 1. 1939-1953.*) De återlämnades till beskickningen i april 1948 med anledning av att Röda korset då helt underställdes välfärdsministeriets kontroll. Med skrivelse till UD den 20 april 1948 med bifogad förteckning meddelade legationen att föremålen skulle komma att upptas i nästa förteckning över statens inventarier då de enligt utsago skulle vara statens egendom och var i brukbart skick. (*Hemsänd Budapest-dossier P 96. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner/uppslag 1-53 [uppslag 10].*) Den sistnämnda förteckningen upptog 28 föremål jämfört med 20 i förteckningen 1945. Skillnaden kan ha utgjorts av från legationen emanerande inventarier som på andra vägar nått Svensk-Ungerska Sällskapet och Röda korset. En annan möjlighet är att förteckningen från november 1945 inte var komplett.

Det föregående har illustrerat att hanteringen av den gamla legationens efter plundringar och stölder kvarvarande inventarier och ev. bland dessa befintliga depositioner är ett svåröverskådligt kapitel. Det kan tilläggas att Arfwedson hösten 1945 med hjälp av bl.a. Tändsticksbolaget lät flytta ytterligare en del inventarier från legationen till förvaring i lagerlokal. Detta framgår av hans brev till Fallenius, UD, den 27 april 1946 i vilket han nämner bl.a. ett i ett skrivbord inbyggt kassaskåp, sju kandelabrar och fem ljuskronor. (*Dossier P35 EU, del 1 1939-1953.*) Den 20 november 1946, då den återupprättade legationen förlagts till den adress den har i dag, sände han en skrivelse till UD med en förteckning över vad som angavs vara i det gamla beskickningshuset kvarvarande inventarier, "som kunde förmodas vara beskickningens egendom eller depositioner" och som "på sin tid" överförts till förvaringsrum i Tändsticksbolagets fabrik i Budafok. Förteckningen synes dock omfatta samtliga inventarier i det nya beskickningshuset vid denna tid. Med nämnda skrivelse anhöll Arfwedson om bemyndigande bl.a. att på visst sätt få disponera a) föremål, som otvivelaktigt tillhört den gamla beskickningen, b) depositioner med kända ägare och c) föremål, beträffande vilka äganderätten var osäker. Gruppen c angavs omfatta "i stort sett udda föremål, som tydligen ej tillhöra Bayer Krucsay [den tidigare beskickningens hyresvärd; utredarens anm.] och som därför i regel kunna förmodas ha tillhört den gamla beskickningen eller envoyén Danielsson personligen". Beträffande en del för beskickningen inte användbara inventarier föreslogs försäljning. De senare ansåg legationen "sakna allt egentligt värde". UD svarade den 23 december 1946 att försäljning skulle anstå i avvaktan på ytterligare utredning i departementet rörande äganderätten. Denna utredning kan antas ha skett bl.a. genom jämförelse med den tidigare beskickningens sist insända inventarieförteckning den 3 januari 1944. Det framgår av handlingarna att Arfwedsons framställning också delgavs Danielsson för

yttrande. Den 5 juli 1947 återkom legationen med begäran om att få försälja "de inventarier till vilka ägare icke kunnat angivas". Arfwedson åberopade både föremålens "defekta tillstånd" och ringa värde och att hyreskostnaderna för "de i kanslisten Ekvalls våning förvarade depositionerna" skulle komma att höjas. Ny förteckning över i det nya beskickningshuset förvarade inventarier bifogades. Den 8 augusti 1947 lämnade UD till slut bemyndigande till legationen att försälja "de av enskilda utländska medborgare i samband med kriget deponerade inventarier beträffande vilka äganderätten icke kunnat fastställas". Försäljningen borde om möjligt ske på offentlig auktion eller, om detta inte befanns görligt, under så likartade former som möjligt. Detta besked föranledde en begäran om förtydligande med handbrev Arfwedson - Croneborg den 2 september 1947. Om svar lämnades synes detta inte ha skett skriftligen. (Brevet i fråga finns på dossier med anteckning att det återfanns i en annan tjänstemans skåp i oktober 1948.) I samma brev meddelade legationen att av kända enskilda personer gjorda depositioner återställts till vederbörande.

Den 22 januari 1948 underrättades UD om att försäljningen skett genom anbudsinfordran då en offentlig auktion skulle ha "dragit oskäligen kostnader med tanke på att största delen av inventarierna var värdelös". Försäljningen inbringade 3 600 forint, dvs. ca 1 000 kr. De sålda inventarierna redovisades i legationens samtidigt insända inventarieförteckning för år 1947. De utgjordes av 1 soffa empire, 2 taburetter empire, 1 fätölj empire, 1 stol empire, 1 fätölj Louis XVI, utan sits, 1 stol Biedermeier, 2 skåp, mörkbruna, 1 byrå, mörkbrun, och diverse ytterligare inte närmare beskrivna stolar, bord och fätöljer. De enda återstående inventarierna utan svensk ägare som angavs i inventarieförteckningen var några mattor och möbler, beträffande vilka anmärktes att de var holländsk respektive argentinsk egendom. Därmed avsågs dels den tidigare nederländska

beskickningen i Belgrad, dels det tidigare argentinska generalkonsulatet i Budapest.

UD:s instruktion beträffande försäljningslikviden blev att denna skulle insättas på ungersk bank. Departementet meddelade samtidigt att preskriptionstiden för äganderätten till beloppen skulle räknas "från respektive dagar, under vilka försäljningen av vederbörande egendom ägde rum". Med skrivelse till UD den 7 april 1948 meddelades att insättningen skett på Magyar Leszàmitoló És Penzváltó-Bank i Budapest. (*Budapest-dossier P 96 Depositioner. Ungerska RK:s [Svensk-Ungerska Sällskapets] inventarier.*) Arfwedsons invändning att pengarna, som för övrigt sannolikt också delvis var statens egendom, med hänsyn till de rådande förhållandena torde komma att ha förlorat det mesta av sitt värde, om de sattes in på ungerskt bankkonto under den tioåriga preskriptionsperioden, beaktades inte. I UD:s svar den 17 juni heter det att man inte ansåg att medlen borde överföras till Sverige "tills vidare". (*Dossier P 35 Eu. Del 1. 1939-1953.*) Den oklarhet som rädde beträffande äganderätten till de sålda inventarierna belyses av ett handbrev den 20 april 1948 från Arfwedson till Bagge, UD. Han noterar där att "det visst icke är uteslutet, att åtminstone en del av de försålda inventarierna varit statens egendom". Beträffande från den gamla beskickningen kvarvarande möbler utöver dem med kända utländska ägare skriver han att de delvis kan antas ha varit statens egendom, "medan beträffande andra ägande-rätten icke kunnat fastställas".

Bevarad egendom utan känd ägare

Som framgått av det föregående resulterade händelseutvecklingen i Budapest i samband med krigsslutet i stora svårigheter för de tjänstemän

som under de följande åren bemannade den nya beskickningen att identifiera ursprunget till en del av de inventarier såsom möbler, mattor o.d. som fanns på den gamla beskickningen och som sedan efter villervallan på olika sätt fann vägen till den nya. Arfwedsons korrespondens med UD belyser detta. Depositionsboken och legationens arkiv hade förstörts. Den sista av den gamla legationen upprättade inventarieförteckningen, som insändes till UD i januari 1944 (*dossier P 35 Eu. Lokaler och fastigheter. Inventarier. Beskickningen i Budapest*), upptar som sig bör endast staten tillhöriga inventarier och saknar notering om eventuella depositioner. I departementets handlingar saknas spår av redovisning under 1944 rörande på legationen förvarade depositioner. Som framgått ovan infördes årlig redovisningsplikt till UD först år 1955. Danielssons inledningsvis citerade promemoria den 20 oktober 1945 nämner inte heller något om möbeldepositioner, men å andra sidan fanns det, som framgått, möbler, låt vara av ringa värde, som såldes år 1947 trots att legationen stött på patrull i sina ansträngningar att utreda om ägaren var staten eller någon annan. Ett energiskt ytterligare utredningsarbete bedrevs av beskickningschefen von Dardel i början av 1960-talet. (*Budapest-dossier P 96. Depositioner. Allmänt. Diverse biträde åt enskilda. 1945-1968.*) Hans arbete föranleddes av det betydande antal depositioner som i delvis informella former gjorts i slutet av 1940-talet och under 1950-talet av ungrare som avreste till Sverige eller av anhöriga till ungrare i Sverige eller av ungrare som utsattes för förföljelse av kommunist-regimen. Det senare gällde särskilt de deportationer som skedde omkring år 1950. Vid sina ihärdiga och minutiösa ansträngningar, vilka f.ö. också kom att omfatta en genomgång av en av UD:s arkivtjänstemän av B-avdelningens i Stockholm arkiv, identifierade von Dardel endast en deposition, som han ansåg möjligen kunde ha gjorts på den gamla legationens tid. Det gällde en grå-beige matta med tvåtonig blå bård, storlek 300x200 cm, vars ägare var okänd och som han antog

var identisk med en i en förteckning den 21 november 1946 upptagen matta som kunde ha deponerats under krigets slutskede. Hans framställning till UD om att efter den långa tid som förflutit få uppta mattan bland de statsverket tillhöriga inventarierna besvarades den 19 april 1962 med att detta borde anstå med hänsyn till det ouppklarade äganderättsförhållandet. Mattan upptogs därför alltså under rubriken "Deponerade inventarier utan känd ägare" i den depositionsförteckning som ambas-saden insände till UD den 9 juli 1962. I övrigt återfanns under samma rubrik: 1 byrå (intarsia, delvis skadad), 1 skåp (enklare), 1 sideboard (mahogny), 2 mindre kristallkronor, bordslampa, 1 kristallskål med silverfot, 1 kristallkaraff med silverbeslag, 2 osignerade oljemålningar, 1 litografi och 18 handtryckta bilder. (*Dossier P 96 Depositioner/Allmänt. Diverse biträde åt enskilda.*) I inget av dessa fall hade von Dardel kommit fram till att det rörde sig om depositioner från krigstiden. Efter von Dardels tid insändes en ny depositionsförteckning den 30 juli 1963 i vilken emellertid endast byrån, litografin och de handtryckta bilderna fanns med vad gäller depositioner av okända ägare. (*P 35 Eu. Lokaler och fastigheter: Bostadsinventarier. Amb. Budapest. 1959, juli – 31 mars 1984.*) På vilken grund övriga föremål, inklusive nämnda matta, strukits framgår inte av tillgängliga handlingar. Då det inte visade sig möjligt att med Riksarkivets hjälp med ledning av inventarieförteckningar från den aktuella tiden komma närmare gätans lösning bad utredaren Budapest-ambassaden undersöka om mattan fanns någonstans på beskickningen. Ambassaden svarade att man i källaren förvarade "en kinesisk matta i beige ton, med tvåtonig blå bård, storlek 180 cm x 280 cm". (Telemeddelande dnr 13 A 2002-04-19.) Som synes stämmer inte de angivna måtten med de av von Dardel angivna.

Vad gäller på UD bevarade Budapest-depositioner utan kända ägare vilka med säkerhet härrör från tiden för världskriget har utredningen

endast kunnat identifiera de ursprungligen av Bauer hemförda föremål vilka, sedan två av dem kunnat utlämnas till identifierad ägare i Ungern, nu förvaras på UD:s dokumentationsenhet; jämför det föregående.

I UD:s förvar finns även ett smycke med okänd ägare, en hjärtformad topas, som Budapest-ambassaden tillställde departementet med skrivelse den 4 juli 1960 i samband med identifieringen av ägaren till en deposition som visade sig ha gjorts under socialisteran efter kriget. Smycket var okänt för ifrågavarande deponent, en fru Benes, född Edlund, som emellertid återfick andra föremål, som deponerats år 1949 och i en depositionsförteckning från Budapest-beskickningen den 19 februari 1955 angivits vara utan känd ägare. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 15. Uppslag 17.*) Enligt *Promemoria den 9 oktober 1979, (dossier P 96 A)* inlades smycket nämnda dag i ett plåtskåp i dokumentationsenhetens valv. Utredaren har tillsammans med förste arkivarie Daniel Backman verifierat att smycket alltjämt förvaras där.

Depositioner av kända deponenter med bekräftad, förmodad eller möjlig judisk bakgrund som kunnat identifieras från tiden för den nazistiska förföljelsen i Ungern, dvs. från mars 1944; enskilda fall.

A. Deponenten återfick depositionen

- I en skrivelse från legationen den 24 april 1947 till UD rapporteras att två av de i det föregående nämnda förmodade rumänska kassaskrinen någon tid dessförinnan uthämtats hos fader Raile av representanter för rumänska utrikesministeriet, som medfört nycklarna till dem. (*Dossier P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/1.*) När det tredje hade brutits upp hade konstaterats att innehållet inte

stämde med de rumänska uppgifterna varför kassaskrinet överlämnats till legationen. Innehållet utgjordes av ädelstenar, smycken och andra värdeföremål. Beskickningen lät en juvelerare i beskickningschefen Arfwedsons närvaro göra en inventarieförteckning som bifogades skrivelsen. De enda spåren efter ägare utgjordes av dels en inskrift på ett cigarettetu ("La Baronne Elisabeth de Vojnitz"), dels en stans med ett vapen under sjuuddig krona. Skrivelsen remitterades av UD till lektor Langlet för yttrande. Denne saknade kännedom om vem deponenten var. Ärendet torde emellertid ha lösts ehuru allt inte är dokumenterat. Med brev den 11 juli 1947 kallades en *Elisabeth de Vojnitz* till legationen för ett samtal. Vidare framgår att legationen därefter bad juveleraren att jämföra den av honom gjorda inventarieförteckningen med en annan förteckning, förmodligen tillhandahållen av de Vojnitz. I ett brev till legationen den 23 juli 1947 meddelade juveleraren att han gjort den begärda jämförelsen och funnit att förteckningarna väsentligen överensstämde men att det också fanns diskrepanser. Vilken uppgörelse som träffades om dessa finns inte dokumenterad. I övrigt arkivmaterial har emellertid ingenting påträffats som tyder på att föremålen inte skulle ha utlämnats. Däremot framgår att depositionen hade efterlysts i en framställning direkt till UD redan den 23 april 1946, vilken bl.a. kastar ljus över ärendets judiska anknytning. Framställningen rörde en deposition i Budapest i oktober 1944 och gjordes av friherrinnan Alexander Vojnitz och *fru Charles Wettstein*. Fru Wettstein var dotter till den förra och Charles Wettstein en bekant till beskickningschefen Danielsson från dennes tidigare stationering i Kairo. Depositionens värde uppskattades av deponenterna till minst 120 000 dollar. I sitt yttrande i ärendet uppgav Danielsson att vederbörande inte gavs något kvitto utan endast uppgift å det nummer under vilket depositionen förvarades. Depositionen mot-togs också under sedvanligt förbehåll om att legationen inte åtog sig något ansvar om den gick förlorad. Detta

meddelades också i UD:s svar den 27 maj 1946 till A. Vojnitz i vilket förklarades att depositionen förkommit i samband med att legationens kassaskåp plundrades. Ärendet synes sålunda ha fått en annan och för deponenterna positiv utgång året därpå som följd av Budapest-legationens eget arbete för att spåra ägarna till kvarvarande depositioner. Det är möjligt att depositionen befunnit sig i det kassaskåp som inte plundrades av de ryska soldaterna och vars innehåll vid tiden för deponenternas framställning, UD obekant, fanns i förvar hos fader Raile. (*Dossier P 96 A . Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/17, hemsänd Budapest-dossier P 96. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner/uppslag 1-53 [12 och 14].*)

- I en promemoria den 17 januari 1947 har kanslisten Mezey nedtecknat vad han erinrar sig om vissa nederländska, argentinska och iranska depositioner. (*Dossier P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/1.*) Han erinrar sig bl.a. "några gamla målningar" som torde ha deponerats någon gång på sommaren 1944. Deponenten hade varit "en holländsk dam av judisk börd och tidigare gift med en ungersk baron med vilken hon hade två minderåriga barn". Mezey kunde inte minnas huruvida tavlorna fanns kvar efter plundringarna eller inte. Det är möjligt att en framställning från nederländska generalkonsulatet till vår Budapest-legation den 7 april 1949 ger svaret, men denna kan också ha avsett en annan deposition. Med framställningen anhölls om utlämnande av två beskrivna tavlor tillhörande en fru *Gränitz – Menko Hartogensis*. Enligt legationens anteckning på den nederländska skrivelsen utlämnades tavlorna samma dag till generalkonsulatet. (*Budapest-dossier P 96. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner/ Uppslag 1-53 [2].*)

- *Dr Simon Friedman* begärde i skrivelse till legationen i Bukarest den 3 maj 1946 ersättning för värdesaker som han deponerat i Budapest i april

1944. (*Dossier P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/23.*) Friedman hade varit advokat och direktör för Internationella Röda korset i Budapest och utgick ifrån att depositionen förkommit vid någon av plundringarna av legationen. UD begärde in yttranden av Langlet och Mezey, vilka Friedman refererat till. I sitt svar till Bukarest-ambassaden den 26 juni 1946 meddelade UD att de senare inte mottagit depositionen i fråga och erinrade på sedvanligt sätt om att depositioner mottogs utan ansvar. Detta besked blev emellertid inte slutet på historien. I augusti 1946 återfördes flertalet av Raile, Svensk-Ungerska Sällskapet, förvarade depositioner till legationen. En av dessa var Friedmans, vilket uppmärksammades av en legationstjänsteman, som råkade ha tjänstgjort på berörd avdelning i UD när Friedmans framställning handlades där ett par månader tidigare. Depositionen över-sändes därefter till Bukarest-legationen, som efter vederbörlig kontroll återlämnade den till Friedman. (*Budapest-dossier: P 96. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner/uppslag 1-53 [16].*)

- Budapest-legationens ansträngningar under 1946 att återlämna kvarvarande depositioner ledde bl.a. till att man tillskrev en då i Sverige bosatt ungrare, *Karoly Jaks-Ilg* med fråga om han deponerat en matta. (*Budapest-dossier P 96. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner/uppslag 1-53 [17].*) Vederbörande svarade med brev den 3 december att han i september 1944 deponerat inte en utan elva sådana! Samtliga hade varit märkta med hans namn. Depositionen hade vidare omfattat bl.a. ett garderobskåp och värdesaker, mestadels försedda med monogram. Legationen svarade att man identifierat fem av mattorna och garderobskåpet. Därefter följde ytterligare skriftväxling som resulterade i att legationen levererade nämnda inventarier till förvaring hos en speditiionsfirma på Jaks-Ilgs bekostnad.

B. Deponenten återfick inte depositionen

- Beträffande den till Röda korset/Svensk-Ungerska Sällskapet överförda ovan nämnda depositionen kallad "*Berger Sandor/Wallenberg*" finns en redogörelse för hanteringen i ett på tyska upprättat protokoll den 16 april 1945 undertecknat av Valdemar och Nina Langlet. (*Dossier P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. 1945 aug - 1946, april.*) Beslutet att öppna ifrågavarande osigillerade paket hade fattats då deponenten ännu inte anmält sig. Innehållet hade utgjorts av 40 000 pengö, motsvarande ungefär 12 000 kr i dåtida penningvärde ("ausschliesslich vier Bankbündeln [...] mit laut Angabe je einhundert 100-Pengöscheinen, ohne jeden Bescheid über deren Eigentümer"). Protokollet anger vidare att beloppet tillfördes Röda korsets kassa för dess verksamhet till dess att svenska UD förfogade över det eller S. Berger infann sig och styrkte sin äganderätt. Någon ytterligare dokumentation om depositionen har inte återfunnits. Den föreliggande informationen tyder sålunda på att medlen förblivit hos Röda korset och att deponenten, liksom Wallenberg, försvunnit. Berger kan ha varit en av Raoul Wallenbergs judiska skyddslingar. En annan möjlighet är att vederbörande varit en av Wallenbergs medarbetare och att medlen utgjort del av Wallenberg-aktionens kassa. Utredningen har inte funnit några spår i departementets arkiv om hur pengarna senare disponerades av Röda korset. Utredaren tog därför kontakt med den f.d. historikansvarige hos Svenska Röda korset, Björn Runberg. Denne uppgav att dokumentation som skulle kunna ge ytterligare ledning om hur medlen disponerades av Röda korset i dag inte står att finna vare sig hos Röda korset eller i dess i Riksarkivet förvarade arkiv från den aktuella tiden. Han finner det sannolikt att pengarna använts för att bestrida kostnader för Röda korsets humanitära verksamhet i Budapest med dess tvingande behov och att det därmed förblivit.

- Ett annat ouppklarat ärende framkommer i ett svarsbrev den 14 september 1946 till Budapest-legationen från lektor Langlet rörande en till honom översänd förteckning daterad 15 mars 1946 över föremål som förvarats av fader Raile i Langlets tidigare, sedermera av Svensk-Ungerska Sällskapet övertagna Röda korslokaler. (*Budapest-dossier P 96. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner/ uppslag 1-53 [12].*) Några av de förtecknade ännu inte utlämnade depositionerna var desamma som i den förteckning den 8 maj 1945, som Langlet bilade sin rapport till UD den 16 juni 1945. Ett par andra hade tillkommit. Beträffande en av de senare hade Langlet direkt av fader Raile erfarit att ett av Raile utlämnat paket som deponerats av fru Langlet för en Röda korsmedarbeterskas, *Ferdinanda Somogyi*, räkning inte innehöll de "diverse guldsaker och juveler, som tillhörde en numera försvunnen dam, *fröken Terés Kornhäuser*, vars broder, dr Vilmos, var arvsberättigad". Värdesakerna hade lagts in i paketet i närvaro av fru Langlet, som enligt maken var beredd att inför domstol under ed styrka depositionens innehåll. I sitt svar till Langlet den 11 december 1946 bekräftade beskickningschefen Arfwedson att det paket som Ferdinanda Somogyi avhämtat hos fader Raile vid öppnandet befunnits inte innehålla några värdesaker. Vart dessa hade tagit vägen hade inte kunnat utredas. Arfwedson tillade att "försvinnandet ägde rum innan depositionerna den 7 augusti 1946 övertogs av beskickningen".

- *Dr Ludwig Mihaly* uppgav i brev till UD den 3 december 1945 att han som följd av jedeförföljelserna i april 1944 fick lämna både sin anställning vid Tändsticksbolaget och sin bostad och då via direktören Hallerström deponerade två briljantringar i legationens kassaskåp. (*Dossier P 96 A. Depositioner av värdesaker å beskickningar och konsulat. Del VIII/3.*) Den efterlysta depositionen, märkt "Hallerström - dr Mihály", beskrevs noga. Brevet remitterades till Budapest-legationen den 5 januari 1946 för direkt besvarande. Svar lämnades Mihaly av legationen den 25

juni 1946 med upplysning att varken UD eller legationen lyckats utröna vad som hänt med depositionen. (*Budapest-dossier: P 96. Diverse biträde åt enskilda. 1-80 [11].*) Då inga spår tyder på att den fanns bland de depositioner som överfördes till Langlet/Raile för förvaring i Röda korsets/Svensk-Ungerska Sällskapets lokaler kan värdesakerna förmodas ha förkommit vid plundringarna.

- I oktober 1963 besökte den i Sverige bosatte violinisten *Andor Neufeld* UD. Hans släkting *Karl Färber*, Budapest, hade i slutet av 1944 deponerat ett paket innehållande en värdefull italiensk violin med två franska stråkar samt en briljant, insydd i en liten kudde. Färber hade uppskattat värdet till 10 000 dollar. Föremålen skulle ha bortförts vid ett nazistiskt överfall 1944 eller 1945. Färber önskade ett intyg om depositionen i hopp om att kunna erhålla ersättning för förlusten från Förbundsrepubliken Tyskland. UD, som inte kunde identifiera ifrågavarande deposition i sina handlingar, gav Neufeld adresserna till Anger och Mezey. (*Dossier P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/1.*) Detta ledde till att Färber i februari 1964 från Budapest tillskrev Mezey, som då tjänstgjorde på generalkonsulatet i Hamburg. I detta brev uppgav sig Färber även ha deponerat ett skrin med familjesmycken, även de till ett värde av 10 000 dollar. Färber hade bevitnat att Anger låst in värdeföremålen i legationens stora kassaskåp. Ärendets utgång blev att UD med skrivelse den 26 mars 1964 instruerade Mezey att meddela Färber att begärt intyg inte kunde utfärdas "då övergreppen mot legationen icke företagits av tyska förband". Tyska myndigheter kunde därför inte hållas ansvariga. (*Dossier: P 96 A. Div. biträde åt enskilda. Depositioner av värdesaker å beskickningar och konsulat - 1964 . Del 17/13.*)

- *Charles Gasztonyi*, svensk medborgare och bosatt i Sverige, framförde med brev till UD den 17 oktober 1945 begäran om ersättning för en deposition (cigarrettetui av guld, armbandsur av guld, guldkedja, guldpenna) som inlämnats av brodern i april 1944 och placerats i legationens kassaskåp. Brevet återopade föregående telefonsamtal vid vilket G. uppenbarligen informerats om plundringarna. I sitt svar den 23 oktober 1945 meddelade UD att svenska staten inte åtog sig ansvar för enskildas tillhörigheter, som förvarades å svenska beskickningar och som gick förlorade genom krigshandlingar. Det kan nämnas att den i det föregående nämnda listan den 9 mars 1945 över föremål som omhändertogs på legationen av den ryska kommandaturen - jämför Bauers promemoria den 27 april 1945 (*Dossier P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern. Aug 1945 – april 1946*) - upptar bl.a. ett cigarrettetui av guld men inte några föremål som kan motsvara G:s deposition i övrigt. Det är rimligt att anta att G:s paket var ett av dem som stals vid plundringarna. (*Dossier P 96 A. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VIII/16.*)

- *Hedvig Bernauer*, änka efter direktören för L. M. Ericssons ungerska dotterföretag, anhöll i juni 1946 om UD:s bistånd att utröna vad som hänt med en av makarna den 21 december 1945 gjord deposition avseende värdepapper, pengar och smycken. Depositionen hade gjorts inför en av makarna planerad avresa till Sverige, vilken dock förhindrades av att Budapest vid samma tid inneslöts av Röda armén. Hedvig Bernauers make dödades därefter vid ett bombanfall. Hennes förfrågan gällde främst de aktier som ingått i depositionen. Mezey, som ombads yttra sig, skrev i en UD-promemoria den 12 juni 1946 att man efter plundringen av legationen den 13 februari 1945 samlat alla aktier, som "lag kringströdda i smutsen på golvet" och placerat dem i en mindre källarlokal, under lås. I promemorian, som remitterades till legationen

för åtgärd, föreslog han undersökning också hos fader Raile och Tändsticks-bolaget i Budapest. Den 30 juli 1947 meddelade legationen att efterforskningarna inte lett till resultat och att aktierna därför kunde betraktas som förlorade. (*Dossier P 96 A. Depositioner av värdesaker å beskickningar och konsulat. Del VIII/22.*)

- Med ett brev till ambassaden i Bryssel den 12 maj 1965 begärde en advokat upplysning om en deposition av värdepapper, pengar och smycken, som skulle ha gjorts vid legationen i Budapest, sannolikt 1944, av fru *Régine Grünberger* och hennes man *Herz Wagman*, vilka båda skulle ha avrättats av tyskarna kort därefter. Begäran gjordes å brorsonen *Wilhelm Schechters* vägnar. Brevet remitterades av UD den 19 maj 1965 till ambassaden i Budapest, som svarade att ambassaden saknade handlingar om depositioner från ifrågavarande tid och därför inte kunde utröna vad som då hänt depositionsärenden. I UD:s svar den 28 juli 1965 till ambassaden i Bryssel konstaterades att depositionen inte kunde bekräftas genom tillgängliga uppgifter, att ett flertal plundringar av legationen skett och att alla depositioner hade skett på deponentens egen risk. (*P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Ungern. 1965 -.*)

- I början av november 1944 deponerade den judiskägda firman *Goy & Kovalszky* 26 stycken skrivmaskiner med ryska typer på beskickningen med anledning av de hänsynslösa pilkorsföljelserna mot judar vid denna tid. Beskickningen var å sin sida i behov av sådana maskiner för att kunna skriva ut skyddsbrev och handlingar på ryska inför den förestående ryska erövringen av Budapest. Med deponentens medgivande utnyttjades därför en del av maskinerna av legationen medan resten ställdes undan. Maskinerna förstördes när det f.d. finländska beskickningshuset, där B-avdelningen var inrymd, brann ner under slutstriderna

med undantag för en som fanns i beskickningens huvudbyggnad, där den sedan stals av ryssarna vid plundringarna. Den 26 juli 1946 framställde firman krav på ersättning på den grund att avtal skulle ha träffats om köp av skrivmaskinerna som "stälts till legationens förfogande". Den följande utredningen resulterade, efter yttranden av Berg, Mezey och Carlsson, i instruktion till Budapest-legationen att meddela vederbörande firma att deponeringen skett på begäran av firman, att avsikten med deponeringen varit att förhindra maskinernas eventuella beslagtagande av myndigheterna, att firman i gengäld lämnat beskickningen medgivande att begagna maskinerna, att någon offert inte avgivits av firman och något köp inte kommit till stånd, att samtliga maskiner gått förlorade på grund av krigshändelserna och att beskickningen inte övertagit något som helst ansvar för ifrågavarande deposition. (*Dossier P 36 Budapest. Del 1. 1938-1946.*)

- Ett fall avseende en deposition som deponenten sannolikt utan att vara naziförföljd torde ha gjort för att förhindra att egendom skulle försvinna i antingen tyska eller ryska händer framkommer i av Bukarest-beskickningens hemsända arkivhandlingar. (*Bukarest-dossier B 1 Ungern.*) Bukarest-legationen mottog i maj 1945 ett (odaterat) brev från ett företag i Budapest vid namn Ungersk-Svenska Handelsaktiebolaget (Magyar-Sved Kereskedelmi R.T.). Legationen ombads att med anledning av att det inte längre fanns någon svensk beskickning i Budapest vidarebefordra en framställning om ersättning respektive i möjlig mån återlämna vad som efter plundringen den 14 februari 1945 eventuellt kunde finnas kvar av en deposition som skulle ha gjorts hos den svenska Budapest-legationen den 7 november 1944. Med framställningen följde en omfattande förteckning över deponerade smycken och andra värdeföremål i guld och silver och med briljanter. Smyckena i guld vägde 287 gram, silverföremålen 31 990 gram och

övriga föremål 1 439 gram. På den inkommande handlingen finns en påteckning enligt vilken ministern sett brevet och lagt det ad acta tills vidare. Något ytterligare om den fortsatta handläggningen har inte påträffats av utredningen. Om den uppgivna depositionen ägt rum ligger det nära till hands att anta att värdesakerna förkom vid plundringarna i februari 1945. Utredaren har inte funnit någon förklaring till att ytterligare handlingar i ärendet inte kunnat påträffas.

Källförteckning beträffande Ungern:

I. UD-arkiv (delvis förvarat på Riksarkivet):

A 2 Eu. Departementets och dess underlydande myndigheters arkiv: arkivbeståndet, leveranser. Ungern. 1939-

P 2 Eu. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Ungern: Del 2. 1945, mars – juli 31.

Del 3 1945, aug – 1946, april

P 35 Eu. Lokaler och fastigheter. Inventarier. Beskickningen Budapest: Del 1 1939-1953

Del 5 1959, juli – 1984, mars (bostadsinventarier)

P 36 Budapest. 1938-1946

P 36 Budapest. Besk. Budapest. Kansliinventarier. 1959-1973

P 96 A/Allmänt 1955. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat: 1955-1957, 1958-1961, 1962-juli 1963

P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. (Delarna I-X i Riksarkivet)

Del VIII: Uppslag 1, 3, 16, 17, 22, 23, 24

Del IX: Uppslag 6

P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdesaker å beskickningar och konsulat (Delarna 11-17 i UD)

Del 16. Uppslag 5

Del 17 Uppslag 13

P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Ungern. 1965-

II. Av Budapest-beskickningen hemsänt arkiv:

P 96. Diverse biträde åt enskilda. I. 1-80. Uppslag 11

P 96. Depositioner/uppdrag Diverse biträde åt enskilda. 1-53

Uppslag 2, 3, 5, 6-10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20

P 96. Depositioner/Allmänt. Diverse biträde åt enskilda. 1945-1968

P 96. Depositioner. Ungerska RK:s/Svensk-Ungerska Sällskapets inventarier. 1946-1948

III. Av kanslisten Mezey till UD år 1947 överlämnade handlingar från gamla Budapest-legationen

IV. Av Bukarest-beskickningen hemsänt arkiv

B 1 Ungern (tiden maj 1944 - augusti 1947)

V. Litteratur:

Valdemar Langlet: Verk och Dagar i Budapest.

Wahlström & Widstrand. Stockholm 1946.

Rumänien

Av UD:s arkivförteckning den 22 december 1955 (*Dossier A 2 Eru. Departementets och dess underlydande myndigheters arkiv, arkivbeståndet, leveranser. Rumänien. 1933-1963*) framgår att någon depositionsdossier (P 96) inte fanns i Bukarest före 1944 och att den som fanns för tiden 1944-1949 gallrats ut. Det senare gäller även annat hemsänt arkivmaterial från Bukarest som eventuellt kunnat vara av intresse för utredningen såsom dossiererna rörande diverse biträde åt enskilda (P 96) och fastigheter och inventarier (P 35 och P 36).

Sverige var skyddsmakt i Rumänien för bl.a. Nederländerna (från februari 1941), Sovjetunionen (från juni 1941), Norge (från november 1943) och Ungern (från september 1944). (*Dossier P 2 Eru. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Rumänien. 1920-1945 samt Bukarest-dossier B 1 Ungern.*) Undersökning av Bukarest-legationens hemsända material från dess B-avdelning avseende dessa länder gav ingenting av relevans för utredningen utöver ett ungerskt depositionsärende i Budapest som nämnts i Ungern-avsnittet ovan.

I departementets material har utredningen endast påträffat två depositionsärenden med judisk anknytning vid Bukarest-legationen, vilka båda även uppmärksammats av dr Margareta Larsson i hennes i det förgående nämnda arbetsrapport i samband med *Slutrapporten från kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget (bilagan, sid. 243)*.

- Med brev den 15 april 1941 kontaktades UD av *Aktiebolaget Cellintra*, Stockholm. Företaget innehade aktiemajoriteten i *Fabrica de Harti Petresti S.A.R.* i Bukarest och förvarade aktier i företaget hos dess förutvarande direktör *Alexander Garvin*. Denne var jude och hade därför avskedats. Med anledning härav önskade AB Cellintra deponera ifrågasvarande aktier på den svenska Bukarest-legationen. I sitt svar den 2 maj 1941 meddelade UD (juridiska byrån), med kopia till beskickningen i Bukarest, att vederbörande beskickningschef, då särskilda omständigheter förelåg, ägde rätt att motta depositioner, varför företaget uppmanades att hänvända sig direkt till beskickningen i Bukarest. Vad som sedermera hände framgår inte av UD:s handlingar. Legationens handlingar (dossier P 96) finns inte bevarade. Det kan dock antas att depositionen beviljades. (*Dossier P 96, del V. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat [uppslag 29].*)

- I en skrivelse till UD den 19 maj 1944 meddelade ministern Reuterswärd att representanten för Jewish Agency i Bukarest på hans framställning ställt i utsikt att en familj *Gelber* skulle få medfölja ett av de fartyg, som befordrade judiska flyktingar från Rumänien till Turkiet för vidareresa till Palestina. Familjen hade deponerat smycken och silver m.m. på beskickningen, "allt utgörande herr *Paul Fränkel* i Stockholm tillkommande arv". I augusti 1944 överfördes depositionen till Stockholm och mottogs av Paul Fränkel. (*Dossier P 96 A, del VI. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat.*)

Några icke-judiska depositioner må även nämnas.

Den från sitt land i september 1939 fördrivne *polske utrikesministern Beck*, som med sin regering då evakuerades till Rumänien, kan i någon mening hänföras till kategorin naziförföljda. Om inte annat kan som ett kuriosum nämnas att dennes vid Bukarest-legationen - sammanhängande med det svenska skyddsmaktsuppdraget för Polen - deponerade personliga tillhörigheter blev föremål för korrespondens år 1951 mellan UD och Bukarest-beskickningen. Detta skedde sedan Foreign Office i London på begäran av Becks änka efterhört huruvida ett av Beck tillverkat modellfartyg av stort affektionsvärde för henne fanns kvar och kunde återställas till henne. Beskickningen bekräftade att pjäsen alltjämt fanns i dess förvar. Dess storlek medförde emellertid transporttekniska svårigheter. Huruvida den slutligen kunde sändas till London, eventuellt med brittiska resurser, eller ej framgår inte av dossiermaterialet. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat.*)

Utredaren har uppmärksammat på en del möbeldepositioner på Bukarest-beskickningen vilka dock synes härröra från efterkrigstiden och därför sakna relevans för utredningen.

En den 19 juli 1963 till UD insänd depositionsförteckning upptar en rad möbeldepositioner av namngivna rumänska deponenter, kallade "utlänare". De senare var (depositionerna inom parentes) *prinsessan Ileana av Rumänien* (stor Beckstein-flygel), *Mme Barbu Constaniescu*, maka till Rumäniens tidigare minister i Stockholm (Louis XVI-möbler), *Mme Rica Voinea* (fätöljer), *M. Apostol Popa* (sängkammarmöbel), *Mme Anne-Marie Darvari, f. Bibescu* (bouleskåp och salongsbord). Prinsessan Ileanas Beckstein-flygel förekommer i ett brev i december 1948 från envoyén

Reuterswärds maka till fru Allard, maka till envoyén Allard, som skulle efterträda Reuterswärd som minister i Bukarest i början av 1949. Fru Reuterswärd nämner där bl.a. möjligheten att prinsessan Ileana, som då var bosatt i Argentina, kanske kunde vara intresserad av att sälja flygeln. Av en annan handling framgår att också en annan av deponenterna, Mme Darvari, hade rötter i den rumänska överklassen och aristokratin. "Lånen" kan med ledning av i handlingarna förekommande uppgifter förmodas här-röra från socialisteran. Kanske gäller detta även två i förteckningen upptagna Louis XVI-skåp beträffande vilka "utlånanen" anges vara okänd. Utredaren har inte funnit det möjligt att med ledning av tillgängligt material tillföra information för identifiering av ägaren eller ägarna till dessa. (*Dossier P 35 Eru. Lokaler och fastigheter. Inventarier. Besk. Bukarest. 1942 okt. – aug 1950 resp 1962-1973 samt P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. del 14 A, uppslag 15.*) Det kan tilläggas att Bukarest-ambassadens senaste depositionsförteckning, som insändes till UD med skrivelse 56 A 1994-06-30 (*Bukarest-dossier P 96. Depositioner*) upptar vissa av de nämnda depositionerna, däribland dock inte de två Louis XVI-skåpen med okänd ägare. Förändringarna sedan 1963 års förteckning respektive hur läget ter sig i dag jämfört med 1994 års förteckning beträffande av beskickningen efter kriget mottagna möbeldepositioner ligger utanför ramen för denna utredning.

Jugoslavien

Legationen i Jugoslavien stängdes i maj 1941 efter den tyska inmarschen i Jugoslavien varefter Sverige hade ett honorärkonsulat i Belgrad. Enligt departementets arkivförteckning fanns en depositions-dossier på beskickningen för åren 1935-1938 men inte under den för utredningen vad

gäller Jugoslavien aktuella tiden. Inga Belgrad-dossierer från tiden för den tyska ockupationen finns bevarade. Legationen återupprättades i januari 1946, till en början inhyt i några rum som hyrdes i Tändsticksbolagets fastighet.

Utredningen påträffade dock en penningdeposition av en judisk affärsman - namn eller nationalitet framgår inte - vilken omtalas i envoyén Malmars rapportering till UD i april och maj 1941. Denna deposition, 400 000 dinarer, hade - såvitt framgår av handlingarna - skett som säkerhet för kostnaderna för en operation som hjärnkirurgen professor Olivecrona utfört å deponentens son. Den starkt tidsfärgade och för en sentida läsare delvis dråpliga rapporteringen till UD om ärendet - med skrivelser den 14 april och den 9 och 14 maj 1941 - föranleddes av vad Malmar betecknade som "ett synnerligen oangenämt intermezzo". Detta hade inträffat när Malmar tillsammans med sin nederländske kollega, greve d'Ansembourg, och dennes maka skulle avresa med en den senare tillhörig bil till en kurort för att söka skydd från bombardemangen av Belgrad efter den tyska inmarschen i Jugoslavien. När inlastningen av bilen skett, skrev Malmar, "tilltog bombardemanget med sådan häftighet, att vi nödgades söka skydd i beskickningshuset". Efter bombardemanget konstaterades att bilen med sin last, vilken bl.a. omfattade beskickningskassan med nämnda deposition och beskickningens "chiffercode samt gummistämplor", stulits. Grevinnan d'Ansembourg hade nämligen lämnat startnyckeln i bilen. (*Dossier P 2 Es. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Del 1. 1922-1945.*) Den arme Malmars ansträngningar att återfå bilen och dess värdefulla innehåll skildras utförligt i rapporteringen. I samband med sin anmälan till myndigheterna tipsade han bl.a. utrikesministeriet och de tyska militärmyndigheterna om att "flera trovärdiga personer [...] intygat, att en bil försedd med svensk flagga trafikerat såväl Belgrads

gator som en förort till Belgrad". Efter någon vecka återbördades bilen av en tysk officer och efter ytterligare en tid hade de sannolika förövarna givit sig till känna, uppenbarligen för att inte missa fristen för en tidsbegränsad tysk amnesti avseende plundring varefter straffet skulle bli tio års tukthus för brott av detta slag. En del av bilens last återficks sedan de två misstänkta personerna delvis fallit till föga. Vad som förlorades framgår av ett protokoll som insändes till UD med skrivelsen den 14 maj 1941. Av depositionen förlorades 252 000 dinarer. Sedan de serbiska polismyndigheterna meddelat att ärendet med anledning av att fristen för den av tyskarna proklamerade amnestin utgått blivit en sak för den tyske kommandanten, återkallade Malmar sin anmälan för att de misstänkta måtte förskonas från sannolik arkebusering. Något ytterligare om depositionsärendet framgår inte av de påträffade UD-handlingarna.

Utredningen fann anledning att undersöka om tidigare eventuellt på konsulatet deponerade inventarier kan ha funnits kvar när legationen åter öppnades i början av 1946 eftersom beskickningen kompletterade en den 25 januari 1955 insänd depositionsförteckning genom att separat (hand-brev Jödahl – Kleen, UD, samma datum) upplysa om att det "under 1940-talet till beskickningen inlämnades ett antal lösöreföremål, vilka, med undantag för några enskilda värdeföremål, äro utplacerade såväl i beskickningsfastigheten som i vissa personalbostäder". Beskickningen tillade: "Några kvitton å "depositionerna" ha icke lämnats och ägarna torde samtliga vara medvetna om förvaringssättet. Då föremålen ju icke kunna betraktas som deponerat gods, ha de ej heller upptagits i inventeringsförteckningen." Med beskickningen avsågs uppenbarligen den efter kriget återupprättade beskickningen och inte krigsårens konsulat. Ingenting annat tyder heller på att det kan ha rört sig om under ockupationstiden deponerade möbler. Härfor talar även följande rader i en skrivelse till UD från beskickningschefen

Reuterskiöld den 21 mars 1946 rörande det beskickningshus som därefter hyrdes: "Möbleringen av huset möter stora svårigheter, så länge transport från Sverige av så skrymmande gods som möbler är omöjlig. Det har emellertid ställts i utsikt från olika håll, att jag skall kunna få låna och i vissa fall hyra någorlunda tillfredsställande möbler för att göra huset beboeligt. Vad beträffar kansliet är banken villig att till en början ställa tillräckligt med möbler till mitt förfogande. Vissa av dessa, som dock skola säljas, kunna emellertid eventuellt ifrågakomma för inköp av beskickningen." Inte heller ett handbrev från Reuterskiöld till Fallenius, UD, den 28 mars 1946, som också behandlar inredningsfrågorna, innehåller något som kan låta ana existensen av övertagna depositioner från tiden före krigsslutet. För att de år 1955 omtalade depositionerna härrör från tiden efter den nya beskickningens tillkomst talar också ett handbrev den 3 augusti 1957 från beskickningschefen Unger till Kleen, UD, i vilket refereras till ett tidigare samtal om "det bestånd av under den närmaste efterkrigs-perioden av olika personer - svenskar och jugoslaver - överlämnade möbler, som finnas inom våra f.n. disponerade fastigheter". I samma brev upplyste Unger om att "problemet" hade diskuterats vid ett platsbesök av Byggnadsstyrelsen (Ekdahl). Han fortsatte: "Vi hade då tillfälle att gemensamt konstatera, dels att möblerna i fråga inte kunde anses utgöra depositioner i vanlig bemärkelse - depositionskvitton synes sålunda av allt att döma icke ha lämnats - dels även, att dessa möbler med några få undantag voro förslitna och delvis överhuvudtaget icke användbara." (*Dossier P 2 Es. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. (Serbien) Jugoslavien. 1922-1945 och 1946-1968, P 96 A/Allmänt. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. 1955-1957 samt P 35 Es. Lokaler och fastigheter. Inventarier. Besk. Belgrad. 1954-1960.*)

Bulgarien

Den antisemitiska politik som fördes i Bulgarien i början av 1940-talet var mest utpräglad från augusti 1943 till mitten av 1944. Inget judiskt depositionsärende har emellertid påträffats i vare sig UD:s dossierer eller från Sofia hemsänt arkivmaterial. Vad gäller det senare är för övrigt P 96-dossieren avseende biträde åt enskilda utgallrad. Däremot framgår av depositionsboken vid UD:s B-avdelning att några depositioner av tysk beskickningspersonal (som följd av det svenska skyddsmaktsuppdraget för Tyskland i Bulgarien under senare delen av 1944) skedde i samband med den tyska reträtten från landet. Vidare visar en skriftväxling på 1950-talet mellan UD och beskickningen i Moskva, under vilken den dåvarande representationen i Sofia sorterade, att några bulgariska medborgare deponerade möbler och tavlor efter kriget. (*P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 12. Uppslag 22.*) I ett fall skedde depositionen år 1947. Beträffande ett annat ärende framgår på annat sätt att det avser efterkrigstiden.

Grekland

Några spår av depositioner i Athen under den för utredningen vad gäller Grekland relevanta tiden har inte påträffats. Av UD:s arkivförteckningar framgår att P 96-dossierer avseende biträde åt enskilda inte finns från Athen för tiden för den tyska ockupationen, dvs. från april 1941, då legationen var indragen och Sverige i Athen företräddes av en honorärkonsul (Tändsticksbolagets därvarande chef). Under denna tid var Sverige skyddsmakt i Grekland för Nederländerna. Inte heller genomgången av handlingar rörande detta skyddsmaktsuppdrag gav någon

utdelning för utredningens del. Legationen i Athen återupprättades i slutet av 1944.

Nederländerna, Belgien och Luxemburg

Sedan legationerna i Haag och Bryssel fått stänga sommaren 1940 representerades Sverige där av konsulat. Från den 1 september 1941 fick även konsulaten i Haag, Amsterdam, Antwerpen och Luxemburg stänga. I november 1942 blev detsamma fallet för konsulaten i Rotterdam och Delfzijl. Rotterdam-konsulatet ersattes då av ett "Schwedische Betreuungsstelle", inofficiellt lett av den förutvarande generalkonsuln.

Det bevarade arkivmaterialet från Nederländerna och Belgien av intresse för utredningen är begränsat.

I det hemsända arkivmaterialet från *Haag* har ingen depositions-dossier kunnat spåras. Annat material rörande biträde åt enskilda under den aktuella tiden som eventuellt kunnat vara av intresse är utgallrat. Inte heller från *Amsterdam* och *Rotterdam* finns något relevant material från ifrågavarande tid. Rotterdam-materialet om övertagande av främmande makters intressen omfattar en rad ärenden inom ramen för Sveriges nederländska och sovjetryska skyddsmaktsuppdrag som belyser judeföljelsen, men några spår av depositioner finns inte i handlingarna.

Vad gäller *Bryssel* är dossiererna P 96/Diverse biträde åt enskilda 1927-1941 och P 96/Depositioner m.m. 1923-1947 utgallrade. Vid genomgången av den digra Bryssel-dossieren *P 96 A/Diverse biträde åt enskilda* för tiden januari 1941 till Belgiens befrielse sensommaren 1944 påträffade utredningen endast ett ärende som möjligen är värt att notera

i förevarande sammanhang utöver talrika påminnelser om hur livet under ockupationsmakten med bl.a. kommenderingar till arbetstjänst och deportationer tedde sig för belgarna. Depositionsärendet, som i sak handlade om hjälp vid avveckling av affärsverksamhet i Belgien, gällde svenske medborgaren *Reinhold Wiesel*. Denne drev handelsfirman "Maison R. Wiesel" i Bryssel när han den 2 september 1939 blev inkallad till svensk militärtjänst med placering under de följande åren som kapten på Gotland. Konsulatet fungerade som kontakt med Wiesels kvarvarande medarbetare i samband med att affärsverksamheten avvecklades och uppbar av dessa levererade Wiesel tillkommande tillgångar vilka så småningom trots rådande valutarestriktioner - formellt som underhåll för Wiesel och hans familj - kunde överföras till Sverige efter att ha varit deponerade på konsulatet.

Beträffande *Luxemburg* där ministern i Belgien var sidoackrediterad och även honorärkonsulatet fick stänga år 1941, finns ingenting att anteckna för utredningens del.

Frankrike

Sverige var skyddsmakt i Frankrike för bl.a. Nederländerna, Sovjetunionen och Norge. Skyddsmaktsuppdragen för Nederländerna och Norge avslutades officiellt i november 1942. Inofficiellt fortsatte detta skyddsmaktsarbete även därefter i den utsträckning det var möjligt. Uppdraget för Sovjetunionen varade från mars 1942 till oktober 1944. Sverige blev också skyddsmakt för Tyskland i september 1939, ett uppdrag som formellt avslutades i februari 1942.

Den svenska legationen i Paris i flyttades till Vichy i den icke ockuperade delen av Frankrike sommaren 1940. En sektion av beskickningens B-

avdelning kvarstannade i Paris till juni 1941, då den tyska ockupationsmakten beordrade stängning av alla där kvarvarande diplomatiska beskickningar. Skyddsmaktsärenden i den ockuperade delen av Frankrike ankom därefter på Paris-konsulatet. Övriga konsulat i den ockuperade delen stängdes på tysk begäran på sensommaren 1941.

Vad gäller beskickningen i Vichy stängdes dess B-avdelning i slutet av 1942. Skyddsmaktsärendena där övertogs då av huvudbeskickningens allmänna del; förhållandet nämns då det är av betydelse för den som behöver leta i arkiven. I november 1942 besattes också Vichy-Frankrike av tyska trupper. Sommaren 1943 nödgades även konsulaten vid medelhavskusten stänga. Sverige bröt förbindelserna med Vichy-regeringen i augusti 1944, varefter legationen lämnade Vichy.

I Paris fördes en ordentlig depositionsförteckning avseende *A-depositioner*. (*Paris-dossierna P 96 L. Depositioner å konsulatet i Paris. Listor, P 96 L. Depositioner 1940-1967, P 96 Depositioner. Förteckning över depositioner vid konsulatet 1940-1965 samt P 96 L. Depositioner [Korrespondens] 1940- .)* Det totala antalet A-depositioner vid konsulatet i Paris under perioden augusti 1939 - augusti 1944 synes ha uppgått till ett hundratal.

Vad gäller *B-ärenden* i den ockuperade delen av Frankrike framgår av ett protokoll daterat Paris den 10 juni 1941, insänt till UD av legationen i Vichy den 21 juni 1941, att ett fåtal depositioner överlämnades till Paris-konsulatet när beskickningens i Paris kvarvarande sektion av B-avdelningen stängdes. (*Dossier P 2 Df. Organisation av Sveriges diplomati och konsulatsväsen. Frankrike. 1940, oktober - 1944, juni och Paris-dossier B 1 Df.*)

Inga depositionsförteckningar har påträffats från Vichy. Det undersökta materialet därifrån vittnar mest om ett omfattande arbete med olika

typer av B-ärenden, främst rörande nederländska och sovjetryska medborgare. De judiska ärendena synes i påfallande hög grad ha avsett sovjetryska medborgare eller judar med baltisk bakgrund. De sovjetryska medborgarna torde i allmänhet ha tillhört den kategori som kom till Frankrike efter den ryska revolutionen eller senare under mellankrigstiden. I många fall gällde ärendena internerade eller deporterade personer och i övrigt exempelvis passärenden, viseringar, ekonomiskt bistånd, personefterforskningar, förmedling av information om anhöriga och olika framställningar till myndigheterna. En till UD insänd promemoria av Vichy-legationen den 3 september 1942 ger en utförlig och skrämmande bild av de vid denna tid i den då alltjämt icke ockuperade delen av Frankrike intensifierade arresteringarna och deportationerna av judar av i första hand polsk, sovjetisk, tjeckisk, tysk och österrikisk nationalitet. (*Vichy-dossier B 7 Er.*) Arkivmaterialet från Vichy-legationen påminner om att en del judar i det av Tyskland ockuperade Västeuropa sökte sig till den icke ockuperade delen av Frankrike i hopp om att där finna en fristad. För många tycks interneringslägret vid ankomsten ha blivit blott en första anhalt på vägen till andra.

Utredaren har sökt fastställa om judarnas situation i Frankrike och skyddsmaktsuppdragen kom att reflekteras genom depositioner för svensk del. De depositioner som kunnat konstateras i arkivmaterialet och som är av relevans för utredningen är emellertid få.

Några av de judiska depositioner som kan konstateras i Vichy och Paris hade som utlösande orsak de i början av år 1943 utfärdade tyska bestämmelserna om skärpta villkor för utländska judar i bl.a. Frankrike med möjlighet för vederbörande att ge sig iväg senast den 31 mars 1943. De nya bestämmelserna, som förmedlades till UD av tyska

legationen i Stockholm i slutet av januari 1943, föranledde för Vichy-legationens del repatriering till Sverige av ett tiotal personer. I en till Paris-konsulatet den 13 mars 1943 av Vichy-legationen översänd lista betecknades dessa som "svenska israeliter eller svenskar gifta med israeliter med hemvist i den icke ockuperade zonen". Vederbörande ställdes inför besvärliga praktiska frågor även med avseende på sin egendom i Frankrike, inte minst som följd av den korta frist efter vilken utresetillstånd inte skulle beviljas. Utredningen spårade med ledning av dels nämnda lista, dels en annan lista den 26 februari 1943 avseende viseringsansökningar hos de tyska myndigheterna, fyra judiska A-depositionsärenden i detta sammanhang. De avsåg *Ester Anisfeld, Axel Fredrik och Claude Lucienne Glans, Elsa Aldor samt Carl och Alma Fürstenberg* (*Vichy-dossier HP 21. Judefrågan allmänt och specialfall. 1942-.*)

- *Ester Anisfeld*, född Johansson Sjöberg och gift med *Rafael Anisfeld*, polsk medborgare från Krakow, deponerade en handväska vid konsulatet i Marseille före avresan till Sverige i mars 1943. Denna innehöll enligt förteckning 1333 oslipade och 620 slipade diamanter. I övrigt fanns i handväskan framför allt smycken och värdepapper. Sammanlagda värdet hade av Rafael Anisfeld uppskattats till 2 miljoner belgiska francs. Den senare, som enligt Vichy-legationens skrivelse till UD den 17 mars 1943 oaktat legationens ingripande deporterades till Östeuropa i augusti 1942, hade varit innehavare av ett diamantsliperi i Antwerpen, varifrån paret flytt i maj 1940 med nämnda egendom. Ester Anisfeld återfick depositionen genom UD ett år senare sedan den via beskickningen i Bern och deposition hos därvarande kantonbank förts till Sverige av den schweiziska skidtrupp som flög till Stockholm i februari 1944. (*Dossier P 96 A. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del VI. Uppslag 14 och Vichy-dossier HP 21. Judefrågan allmänt samt specialfall 1942-.*) Ärendet nämns även av dr Margareta Larsson i

hennes i det föregående nämnda arbetsrapport i bilagan (sid 242) till *Slutrapporten från kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget*.

- *Axel Fredrik Glans* var svensk och "arier" men hans hustru *Claude Lucienne* var fransk judinna, född *Bacharach*. Familjen Glans nödgades bl.a. kvarlämna cirka 1 miljon francs. Korrespondens mellan Vichy-legationen och UD resulterade i att de före avresan till Sverige av legationen tilläts deponera 300 000 francs i kontanter vid konsulatet i Lyon. Vad gällde den valutatekniska hanteringen av överföringen av pengarna till Sverige rapporterade Vichy-legationen den 23 mars 1943 till UD att summan överlämnats till konsulatet i Marseille för att användas till fraktbetalning för räkning Statens Krigsskadenämnd. Samtidigt upplystes att någon garanti för att hela beloppet skulle kunna användas på detta sätt inte hade lämnats. Beskickningen menade att den möjligen efter inhämtat bemyndigande också kunde överta en del av depositionen och redovisa den som kassaförstärkning. Av handbrev Engfeldt, Vichy - Ärnfast, UD den 11 juni 1943 framgår att Krigsskadenämnden dock inte gick med på det skisserade arrangemanget, varför andra lösningar måste prövas. Hur problemet löstes kan inte konstateras med ledning av de handlingar som påträffats. Däremot framgår ytterligare att Glans judiske svärfar i november 1943 återkom till konsulatet i Lyon med önskan om att deponera cirka 1 miljon francs för Glans räkning. Framställningen avslogs av legationen i Vichy som hävdade att giltiga skäl saknades och att pengarna dessutom inte tillhörde Glans. (*Vichy-dossier HP 21. Judefrågan allmänt och specialfall. 1942- .*)

- *Elsa Aldor* återfinns även i den vid legationen och sedermera konsulatet i Paris förda depositionsförteckningen med deposition nummer 82. Av handlingarna (i sistnämnda Vichy-dossier) framgår att hon var "arier",

varav man i sammanhanget kan sluta sig till att hennes man var jude. Hon deponerade den 2 april 1943 ett kuvert med personliga papper, vilka hon utkvitterade i augusti 1947. (*Paris-dossier P 96 L. Depositioner å konsulatet i Paris. Listor.*)

- *Carl och Alma Fürstenberg* återfinns i samma depositionsförteckning med deposition nummer 92. De deponerade den 22 respektive 23 mars 1943 dels ett paket med smycken, dels tre tavlor. Depositionen utkvitterades i oktober 1945 av en person med svårläslig namnteckning.

Utredningen påträffade ytterligare följande depositionsärenden i Frankrike med bekräftad eller möjlig judisk anknytning.

- Av korrespondens i december 1945 mellan konsulatet i Paris och direktören S. Eisner, AB Fränkel & Eisner, Göteborg, framgår att den senares dotter, *Nelly Decroix-Eisner*, den 2 augusti 1939 deponerade ett par smycken hos konsulatet. Konsulatets depositionsförteckning visar att depositionen utkvitterades den 27 april 1946 av en person med svårläslig namnteckning.

- I december 1940 deponerade *Léon Lévine* 14 aktiebrev vid legationen i Vichy för vapenkonstruktören *Erik Rehnbergs* räkning. Beskickningen i Paris rapporterade i april 1950 i samband med "granskning av kvarliggande depositioner" att varken deponent eller aktieägare sedan dess avhörts och bad UD att efterforska Rehnbergs adress. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 11. Uppslag 32.*) I augusti samma år svarade UD med beskedet från Patent- och Registreringsverket att ifrågavarande bolag trätt i likvidation år 1942 och upplösts 1947. Rehnberg skulle enligt uppgift vara bosatt i Rio de Janeiro varför meddelanden till honom

borde ställas till beskickningen där. UD:s dossier innehåller ingenting ytterligare, men av en påteckning på Lévinés depositionskvitto från Vichy 1940, vilket återfanns i ett kuvert med depositionskvitton som tillställdes utredningen av Paris-ambassaden, framgår att Rehnberg där återfick sina 14 aktiebrev den 22 januari 1955. Handlingarna förtäljer ingenting om Lévinés öde.

- I april 1943 bad direktören *Isaac Rubinstein*, Stockholm, UD om hjälp med att förebygga eventuell deportering av hans 82-årige fader, *Schyja Rubinstein*, då bosatt i Montpellier, om möjligt genom att fadern kom till Sverige. I UD:s instruktion i ärendet med skrivelse till legationen i Vichy den 22 april 1943 meddelades samtidigt att sonen inbetalt 500 kr som deposition för bestridande av eventuellt uppkommande reskostnader. Vichy-beskickningens möjligheter att agera officiellt i ärendet begränsades av att Schyja Rubinstein enligt uppgift var statslös efter att tidigare ha varit polsk medborgare och sålunda inte tillhörde någon stat för vilken Sverige var skyddsmakt vid denna tid. "Depositionen" utbetalades emellertid till honom av Vichy-legationen i februari 1944. (*Vichy-dossier P 96 B. Diverse biträde åt enskilda. Del V. Juni 1943 - september 1944.*) Vad gäller fortsättningen utöver depositionsärendet vidarebefordrade UD i april 1944 ett nytt brev från Isaac Rubinstein enligt vilket fadern och en 66 år gammal broder, Keelman Rubinstein, skulle ha blivit "borttransporterade till okänd ort" från Hospices Civils i Chambéry. Vichy-legationens upprepade framställningar till de franska myndigheterna om information besvarades först i juli 1944 med att vederbörande "polska medborgare" häktats av de tyska myndigheterna den 24 mars 1944 och sannolikt förts till Drancy-lägre. Något ytterligare var inte bekant, meddelades det.

- Med en skrivelse den 1 april 1943 till legationen i Vichy tog konsulatet i Marseille upp några skattetekniska frågor rörande ett större antal franska aktier, vars värde uppskattades till ett par miljoner francs och vilka hade deponerats av bankdirektör *Olof Aschberg*. Deponenten hade bett konsul Berglund att göra vissa utbetalningar för hans räkning och inkassera förfallna kuponger. (*Vichy-dossier P 96. Biträde åt enskilda. 1943-1944. Del 4.*) Av annat arkivmaterial framgår att ett slutet kuvert i september 1947 insändes till UD av Paris-beskickningen och utkvitterades av Aschberg. Enligt beskickningen skulle depositionen i Marseille ha gjorts redan före kriget. (*Dossier P 96 A. Del IX. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Uppslag 12.*)

- Med ett brev till UD den 1 april 1946 reklamerade kapten *Charles Bloch-Bauer* värdesaker som skulle ha funnits i ett skrin som han deponerat vid Paris-legationen år 1940 och utkvitterat i slutet av 1944. I ett dokument daterat i augusti 1940 i anslutning till ett försäkringsbevis från Lloyd's daterat i maj 1939, som påträffades i Paris-ambassadens arkiv, kallas Bloch-Bauer både "Direktor Karl Bloch-Bauer" och "Cadet Charles Bloch-Bauer, Czech Army". Vederbörande uppgav sig en gång ha varit svensk honorär konsul i Wien, som han hade lämnat i mars 1938. I oktober 1939 hade han ryckt in i frivillig militärtjänst och i juni 1940 evakuerats till England. Han hade återkommit 1944 med Montgomerys armé och tjänstgjorde vid tiden för brevet till UD hos de brittiska militära ockupationsmyndigheterna i Wien. Depositionen hade på sin tid mottagits av legationsrådet Hedengren, vilken av Bloch-Bauer omnämndes som en nära bekant. UD bad denne yttra sig, vilket skedde med en promemoria i maj 1946. Hedengren bekräftade att skrinet deponerats i legationens kassaskåp men i övrigt skiljde sig hans och Bloch-Bauers uppgifter åt vad gäller både depositionens innehåll, omständigheterna vid dess mottagande och den närmare tidpunkten år 1940 då den

gjordes. I sitt yttrande refererade Hedengren även till att en undersökning gjorts av Paris-beskickningen med för Bloch-Bauer negativt resultat vad gäller de värdesaker som enligt honom också skulle ha funnits i skrinet. (*Dossier P 96 A. VIII. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat.*) Depositionen tycks inte ha förts in i någon depositionsförteckning vid beskickningen. Om Bloch-Bauer tidigare varit tjeckisk medborgare torde legationen åtminstone formellt ha kunnat försvara att man tog emot den eftersom hans land - utom Slovakien - införlivats i Tyska riket för vilket Sverige var skyddsmakt i Frankrike när depositionen gjordes någon gång under första halvåret 1940. UD tycks emellertid ha gått på Bloch-Bauers linje att depositionen hos den svenska legationen skett till följd av hans personliga bekantskap med Hedengren eftersom det brev i februari 1947 med vilket man slutligen satte punkt för korrespondensen med deponenten avslutades med följande: "As this question seems to be of private nature, you are recommended if you so desire to proceed with the matter at a Swedish court of justice."

Italien

De första antijudiska lagarna i Italien trädde i kraft i september 1938. Sveriges viktigaste skyddsmaktsuppdrag i Italien under kriget avsåg Nederländerna och Sovjetunionen. En mycket stor del av skyddsmaktsärendena gällde ekonomiskt bistånd till medellösa medborgare från dessa länder. Många av dessa var internerade i bl.a. koncentrationsläger. Det senare synes i särskilt hög grad ha gällt de sovjetryska medborgarna av vilka många hade synbarligen judiska namn. (*Rom-dossiererna B 6 Cn. Diverse hjälp åt enskilda personer. Nederländerna och B 6 Er, dito Sovjetunionen.*)

Depositionsmaterialet från Rom-legationens B-avdelning är av föga intresse för utredningen. En påträffad odaterad och överkorsad förteckning rubricerad "Depositionslista B-avdelningen" (*Rom-dossier B 7 Cn. Skydd för person och egendom. allmänt. Nederländerna. 1941-1946*) upptar cirka 30 depositioner (bland vilka även några svenska, dvs. A-depositioner). Att döma av namnet fanns en möjligen judisk deponent; *Richard Michael Simon*. Av annat material (*Rom-dossier B 6 Cn. Diverse hjälp åt enskilda. Nederländerna. 1941-1947*) framgår att dennes deposition, en aktie, gjordes år 1939 hos det dåvarande nederländska Rom-konsulatet. Den övertogs av den svenska legationen som följd av skyddsmaktsuppdraget för Nederländerna och återlämnades till den nederländska beskickningen i september 1944. Deponenten, då bosatt i Schweiz, hörde av sig ett år senare med instruktioner om aktiens utlämnande.

Dokumentationen från Rom för den aktuella tiden är mer upplysande beträffande A-depositionerna (*Rom-dossier P 96 Depositioner. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner å beskickningen. 1939-1946*). Dossieren innehåller i huvudsak reglementsensliga depositionskvitton och i övrigt viss korrespondens. Såvitt kan bedömas hade inga av depositionerna judisk anknytning. Även hemsänt arkivmaterial från konsulatet i Milano har undersökts, utan resultat av relevans för utredningen. Detsamma gäller konsulatet i Genua, vars arkiv f.ö. förstördes vid ett bombanfall 1942.

Spanien och Portugal

Av UD:s arkivförteckningar framgår att beskickningen i *Madrid* haft depositions-dossierer för åren 1931-1933 och 1939-1948, vilka emellertid utgallrats. Någon sådan dossier tycks inte ha funnits för åren 1934-1938. Av handbrev Jagander/Madrid - Frühling, UD, 2001-01-16 framgår att

något depositionsmaterial från dessa år inte heller finns kvar på ambassaden. Beskickningens svar med skrivelse den 28 februari 1955 på UD:s instruktion i januari samma år till beskickningarna att redovisa sina innehav av depositioner bör emellertid för ordningens skull också noteras. I detta redovisades bl.a. två depositioner av okända deponenter vid okänd tidpunkt. Den ena utgjordes av en damväska med diverse bordssilver och den andra av gamla vapen (fem pistoler och fyra dolkar). Beskickningen ansåg att dessa depositioner uppenbarligen tillkommit före eller under spanska inbördeskriget. Trots "på sin tid" gjorda efterforskningar hade det inte varit möjligt för beskickningen att identifiera ägarna om vilka inga handlingar kunnat påträffas i beskickningens arkiv och vilka inte avhörts under de senaste femton åren. De båda depositionerna sändes till UD i mars 1960. (*Dossier P 96 A/Allmänt. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. 1955-1957* respektive *P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 15.*) I dag förvaras de i ett plåtskåp i dokumentationsenhetens valv där de inlades enligt promemoria 1979-10-09 (*dossier P 96 A*). Detta har verifierats av utredaren och förste arkivarie Daniel Backman.

Beskickningen i *Lissabon* synes inte ha haft någon depositions-dossier under den aktuella tiden. Annat arkivmaterial som eventuellt hade kunnat vara av intresse är utgallrat.

Schweiz

Enligt UD:s arkivförteckningar fanns ingen depositions-dossier i Bern under de för utredningen aktuella åren. Materialet om diverse biträde åt enskilda för samma tid är utgallrat. I ett svar till utredningen med

telemeddelande 2001-01-23 refererar Bern-ambassaden till en skrivelse den 20 november 1952 enligt vilken beskickningen under kriget mottog ett antal depositioner av korttidskaraktär. Något material om dessa fanns inte kvar på ambassaden. För utredarens del kan hänvisas till avsnittet ovan om Frankrike och vad som där redovisas om Anisfeld-depositionen, vilken uppenbarligen var en av de korttidsdepositioner som beskickningen i Bern avsåg i skrivelsen 1952.

Danmark

Legationens i Köpenhamn dossier för A-depositioner upprättades i september 1938. Från åren för den tyska ockupationen finns handlingar rörande två depositioner av vilka den ena har bekräftad och den andra, att döma av namnet, möjlig judisk anknytning. Depositionskvittona är i båda fallen daterade den 4 oktober 1943, en tid då ockupanterna skärpte sitt grepp om Danmark.

I det ena fallet deponerade en dansk medborgare ett förseglat konvolut med värdepapper och kontanter för svenske medborgaren *Alfred Goldschmidt*, Malmö, som var jude. Tillgångarna hade dittills varit deponerade hos den judiska bankfirman R. Henriques Jr i Köpenhamn. Goldschmidt framförde sin begäran till chefen för UD:s rättsavdelning under återopande av både att han själv var jude och att den då aktuella utvecklingen i Danmark medförde risker för bankfirman. Depositionen utlämnades i juli 1945 till den person som gjort depositionen för Goldschmidts räkning.

Den andra depositionen gjordes för svenske medborgaren *Axel S. Stangenberg*. Den utgjordes av ett förseglat konvolut som enligt uppgift

innehöll "aktier i firma Axel S. Stangenberg till ett värde av nom. 198 000 dkr". Depositionen utkvitterades av Stangenberg i juli 1945.

Depositionskvittona hade i båda fallen standardutformning, dvs. legationen konstaterade både att depositionen skedde på deponentens egen risk och att man inte granskat konvolutens innehåll. (*Köpenhamnsdossier P 96 A. Depositioner av värdeföremål m.m. å beskickningar och konsulat. 22/9 1938-25/4 1963.*)

En genomgång av Köpenhamn-beskickningens dossierer rörande Sveriges skyddsmaktsuppdrag i Danmark för Polen, Nederländerna och Norge gav ingenting av relevans för utredningen. (*P 96 Ep, P 96 Cn och P 96 An.*)

Norge

Legationen i Oslo fick stängas sommaren 1940 och ersattes då av ett generalkonsulat, som även handlade Sveriges bl.a. norska och nederländska skyddsmaktsärenden under kriget.

Frågan om A-depositioner i Oslo har inte kunnat utredas då de av beskickningen år 1970 och 1974 hemsända dossiererna om biträde åt enskilda respektive depositioner under den aktuella tiden utgallrats, enligt UD:s arkivpersonal sannolikt i samband med byte av arkivdepå för beståndet i fråga. En deposition av ett paket med ammunition år 1940 utan relevans för utredningen kan konstateras i departementets arkiv. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 14 a. Uppslag 4.*) Det rika arkivmaterialet om konsulatets omfattande arbete för att hjälpa enskilda judar (HP 21-

dossiererna) innehåller inga spår av vare sig A- eller B-depositioner vid konsulatet.

De baltiska staterna

Beträffande de baltiska staterna har utredaren undersökt depositioner som gjordes innan beskickningarna i augusti 1940 fick stängas som följd av den sovjetiska annekteringen i anslutning till Ribbentrop-Molotov-pakten året innan.

Med skrivelser den 27 juli och 13 augusti 1940 tillställde legationen i *Tallinn* UD tjugo depositioner av vilka två gjordes i oktober 1939 och de övriga under tiden juni-augusti 1940. I ett par fall inlämnades depositionerna av estniska och tyska medborgare för, som det uppgavs, svenska medborgares räkning. De senares adress i Sverige lämnades. Huruvida någon av deponenterna var judar kan inte bekräftas med ledning av materialet. Att döma av namnet kan så möjligen ha varit fallet beträffande en estnisk deponent vid namn *Sender Fraenkel*. Det kan tilläggas att det i skrivelsen den 13 augusti, som upptog sju av depositionerna, särskilt anges att beskickningen i enlighet med deponenternas önskan inte utställt några kvitton. Samtliga depositioner som översändes till Sverige utlämnades vid samma tid till de angivna adressaterna. (*Dossier P 96 A. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del V. Uppslag 20.*)

I november 1955 kontaktades konsulatet i Paris av en advokat Rabinovitch rörande en av allt att döma judisk deposition som skulle ha gjorts vid legationen i *Riga* vid tiden för den sovjetiska annekteringen. Advokaten företrädde två i England bosatta systrar till en *Isidor Gutman*

(lettiska: Gutmanis). Med undantag för de båda systrarna som sommaren 1940 befann sig utomlands skulle hela familjen Gutman ha omkommit i ett tyskt förintelsläger under den senare tyska ockupationen. Depositionen, ett paket, skulle ha inlämnats av antingen fadern *Philipp Gutman*, brodern Isidor Gutman eller eventuellt någon annan medlem av familjen. På konsulatets inrådan kontaktade advokaten Rabinovitch kanslisten Reinius vid generalkonsulatet i Hamburg, vilken hade tjänstgjort i Riga vid den aktuella tiden. Denne svarade att han inte kunde erinra sig ärendet, men upplyste att de depositioner som kunde ha funnits torde ha översänts till UD när legationen stängdes. En utredning gjordes därefter i UD. Med handbrev Almqvist, UD - generalkonsul Forssius, Paris, den 14 november 1955 meddelades konsulatet att arkivet företagit en noggrann undersökning av befintligt dossiermaterial men att "inga som helst spår av den påstådda depositionen" hade påträffats i arkivets handlingar. (*Dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 14 a. Uppslag 6.*) Någon ledning ger inte heller Riga-legationens depositions-dossier (*P 96 C. Depositioner å beskickningen och konsulatet i Riga m.fl. beskickningar.*) Utöver det föregående har utredaren endast kunnat konstatera en skriftväxling senare i november 1955 mellan Forssius och Rabinovitch vid vilken den förre upplyste om namnet på svenske ministern i Riga år 1940, Birger Johansson, och dennes privatadress i Stockholm, uppenbarligen därför att Johansson vid det laget gått i pension. (*Paris-konsulatets dossier P 96 L. Depositioner [Korrespondens] 1940- .*) Det är sannolikt att Rabinovitch därefter kontaktade Johansson direkt, men därom har ingenting kunnat spåras i UD:s arkivmaterial.

Däremot framgår av handlingar från 1959 att Johansson personligen tog emot depositioner av fyra lettiska medborgare sommaren 1940. Detta redovisades av honom i en skrivelse till Skandinaviska Banken den 19

december 1956 och i en promemoria för UD den 1 oktober 1959 (*dossier P 96 A. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. Del 15. Uppslag 4*). Dessa depositioner skedde vid sidan av UD, kanske därför att deponenterna inte var svenska och att inget skyddsmaktsuppdrag förelåg. Politiska hänsyn är en annan möjlig förklaring. Ifrågasvarande värdesaker och pengar deponerades av Johansson hos Enskilda Banken och senare Skandinaviska Banken. Deponenterna var lettiske utrikesministern *Vilhelms Munters* och dennes maka, vilka häktades och bortfördes till Sovjetunionen, lettiske krigsministern, tillika statspresidenten Ulmanis ställföreträdare, *Janis Balodis* med maka, också häktade av ryssarna, kabinetssekreteraren *Martins Nuksa* med maka, samt advokaten, tillika Riga-legationens juridiske rådgivare *Antons* (initialer anges inte i de ovan nämnda handlingarna). Munters och Balodis depositioner utlämnades via UD och ambassaden i Moskva år 1959 respektive 1962 efter formella framställningar å deponenternas vägnar av sovjetiska Injurkollegija. Beträffande Nuksas och Antons depositioner framgår av en skrivelse från Skandinaviska Banken till UD i oktober 1959 att envoyén Johansson då överlät förfoganderätten till UD. Förfoganderätten avseende Nuksas deposition återfördes till Johansson år 1961 i samband med att franska ambassaden i Moskva försökte utverka utresetillstånd från Lettland för Nuksas änka, vars broder var bosatt i Frankrike. Det är möjligt att Nuksas deposition avvecklades i det sammanhanget genom Johanssons förmedling. Detta framgår dock inte av departementets handlingar. Antons deposition har inte avvecklats. I den lista över herrelösa tillgångar som Kommissionen om judiska tillgångar offentliggjorde den 4 mars 1998 finns även ett tillgodohavande i "SEB/Stockholms Enskilda Bank" för "M. Antons, Lettland". (*Kommissionens slutrapport, SOU 1999:20, bilaga 6*). På utredarens fråga har banken bekräftat att tillgodohavandet kvarstår. Huruvida

någon av de nämnda personerna var judar framgår inte av handlingarna i UD:s arkiv.

Det skulle naturligtvis kunna tänkas att den deposition som uppgavs ha gjorts av någon medlem av den ovan nämnda familjen Gutman år 1940 omhändertogs på samma sätt av envoyén Johansson, men dennes redovisning till UD stödjer inte ett sådant antagande. Det är därför ovisst om Johansson kunde hjälpa advokaten Rabinovitch och hans klienter att komma till klarhet beträffande den uppgivna depositionen.

Det förtjänar tilläggas att de nämnda lettiska depositionerna också har en policyaspekt såtillvida att de avsåg depositioner av utländska medborgare och därmed stod i strid med vid denna tid gällande instruktion eftersom något skyddsmaktsuppdrag inte förelåg. I sammanhanget kan noteras att UD vid samma tid började antyda flexibilitet i berört avseende. I ett svar den 3 augusti 1940 på en skrivelse från konsulatet i Mariehamn kort dessförinnan föranledd av hotbilden som följt av Sovjetunionens annektering av de baltiska republikerna förde UD sålunda följande resonerang:

"Givetvis kan ju departementet icke lämna sin sanktion till att utländska medborgare begagna sig av de svenska utlandsmyndigheternas medverkan för att ur det egna landet utföra värdeobjekt, vilkas utförelse på grund av gällande lagstiftning är underkastad restriktioner av olika art. Å andra sidan vill departementet icke lägga hinder i vägen för att en konsulatschef efter eget bedömande och i den omfattning han finner påkallad lämnar sitt bistånd i fråga om mottagande och även översändande till Sverige av depositioner, förutsatt att härigenom berättigade svenska intressen på ett

verksamt sätt tillgodoses." (Dossier P 96 A. Deposition av värdeföremål å beskickningar och konsulat., Del V, uppslag 14.)

Envoyén Johanssons agerande i Riga, med en självständig tolkning av vad som borde anses vara ett verksamt tillgodoseende av svenska intressen, kan sålunda sägas ha legat rätt i tiden. Hans förfaringssätt kan möjligen också ha föregåtts av avstämning med UD.

VI. Hur hantera bevarade depositioner utan kända ägare?

Ovan har bl.a. redogjorts för vissa av beskickningarna i Budapest, Wien och Madrid hemsända och i UD:s arkiv bevarade sakdepositioner utan kända ägare, vilka är upptagna i en promemoria den 9 oktober 1979 (*dossier P 96 A*). Även andra herrelösa depositioner som emellertid konstaterats ligga utanför utredningsuppdraget är upptagna i nämnda förteckning och förvaras på samma sätt.

Här ska endast erinras om att frågan om hur man bör förfara med bevarade depositioner utan kända ägare varit föremål för överväganden vid olika tillfällen under årens lopp.

Som nämnts blev ett meddelande av UD år 1948 i ett handbrev till Budapest-ambassaden om dispositionsrätt för departementet efter en tioårsperiod räknad från den 15 juni 1945 inte sista ordet. Detta framgår såvitt utredningen kunnat finna senast av en diskussion i september 1964, då en framställning av konsulatet i Gdansk i juli detta år om avskrivning av vissa möbler med okänd eller okända ägare och upptagande av dem bland statens inventarier av chefen för departementets ekonomibyrå remitterades till Byggnadsstyrelsen för samråd. I styrelsens svar i en skrivelse den 15 september 1964 yrkades att frågan om deponerade inventarier vid utlandsmyndigheterna snarast skulle upptas till principiell prövning. Styrelsen erinrade samtidigt om tidigare diskussioner med chefen för ekonomibyrån rörande förfarandet vad gällde två depositioner från 1920-talet vid ambassaden i Moskva. Därvid hade styrelsen framfört att man borde söka nå dem som hade intressen att bevaka genom annonsering. Styrelsen hade föreslagit att annonsen borde formuleras så att eventuella intressenter hade att till UD, alternativt Byggnadsstyrelsen, före viss dag anmäla krav för eventuell inlösen eller

reglering på annat sätt. Dess förslag hade vidare varit att om ingenting avhörde skulle föremålen överföras å respektive inventarieförteckning och således utgöra statens egendom. Styrelsen åberopade avslutningsvis i sitt svar på UD:s remiss uppgifter om att frågan skulle ha behandlats av UD:s rättsavdelning och föreslog gemensamt sammanträde snarast möjligt.

Den enda åtgärd som finns antecknad på Byggnadsstyrelsens skrivelse efter handläggningen i departementet är ett ad acta av chefen för ekonomibyrån. Vilket svar som lämnades Byggnadsstyrelsen framgår inte. I anslutning till en skrivelse från Moskva-ambassaden i oktober 1964 gällande de därvarande depositionerna finns emellertid på UD:s dossier ett internt meddelande i mars 1965 från chefen för ekonomibyrån till arkivchefen. Med detta ber den förre om synpunkter på hur man ska förfara med de ovan nämnda Moskva-depositionerna. Arkivchefen Kromnows (handskrivna) svar lyder: "Då väl föga hopp finnes att på platsen ... finna rätta arvingar är det väl bäst att sända hem sakerna och lägga dem till övriga herrelösa depositioner här i huset. Någon laglig möjlighet att bli av med dem genom försäljning el. dyl. finnes icke enligt vad Kellberg [*dåvarande chef för den juridiska byrån vid UD:s rättsavdelning senare UD:s rättschef; utredarens anm.*] inhämtat från Justitiedepartementet. Man kan sålunda aldrig upphäva en äganderätt av detta slag. Vi får ligga med det hela t.v." (*P 96 A/allmänt. Diverse biträde åt enskilda. Depositioner av värdeföremål å beskickningar och konsulat. 1963 augusti - 1964.*)

För denna utrednings del får konstateras att Justitiedepartementets, Kellbergs och Kromnows slutsats uppenbarligen hittills förblivit sista ordet och att detta besked blivit gällande även för de i UD:s arkiv

bevarade depositioner som på sin tid på sätt som ovan redovisats
hemsändes från Budapest, Wien och Madrid.

Thomas Ganslandt

Stockholm den 15 augusti 2002